

ETHIKAI VILÁGREND

Ha az *emberi életet* nézzük, semmiesetre sem juthatunk arra a tapasztalatra, hogy az egyes emberek életében az öröm és a fájdalom, a boldogság és a boldogtalanság arányban lenne az illetők jó és gonosz cselekedeteivel, erényeivel és bűneivel, pedig úgy érezzük, úgy sejtjük, hogy ennek így kellene lennie. Úgy hisszük, ez volna igazságos és lényünk legbelsejéből – úgy érezzük, magának a létnek, minden létnek legbelsejéből is – az a meggyőződés tör elő, hogy az igazságosságnak a világon mindenütt, kicsinyben és nagyban egyaránt, állandóan diadalmaskodnia kell. És csodálatos dolog: ettől a hitünkől nem tághatunk; mert ha még minden tapasztalat reá cáfolna is hitünkre és hogyha minden száj szüntelenül az ellenkezőjét hirdetné is, akkor sem tudnók elhinni azt, hogy a világ fölött az igazságtalanság uralkodik – és nem az igazságosság.

Nem hiszem, hogy tévednénk, ha azt állítjuk, hogy minden erkölcsi tartalmú világfelfogás – vallás és filozófia egyaránt – jórészt ennek az emberi lélekben kiirthatatlanul benne levő erkölcsi szükségérzetnek köszöni létét. Mert él bennünk az Isten: azért keressük őt mindenütt és mindenben, s mert él bennünk az Isten: azért találjuk is meg őt mindenütt és mindenben. S ez által mintegy túl nővünk magunkon, önmagunk fölé emelkedünk, valójában minden dolgok fölé emelkedünk, oly magasságokba emelkedünk, ahonnan megérthető minden dolgok értelme és célja, ami nem lehet más, mint amit legkülönbnek és legnemesebbnek kell tartanunk: *ethikai*. Ebbe a magasságba a tapasztalatból kiindulva, fokozatosan emelkedve jutunk el – az ész és értelem vezetése mellett ugyan, valójában azonban a szív mindenható erejével, úgy amint az Írás mondja: „Boldogok, akiknek szívek tiszta, mert ők az Istent meglátják“, – vagy amint Vauvenargues mondja: *les grandes pensées viennent du coeur*.

Rousseautól ered az a gyönyörű tanítás: úgy kell élnünk, hogy kívánjuk, hogy létezzék az Isten. Az igazságosságba vetett hitünk, ez az ember legmélyéből, talán minden létező legmélyéből előtörő megingathatatlan hitünk, bizonyára hathatós argumentum az Isten léte mellett.

Szélében ismeretes körökben Voltairenak mondása: *Si Dieu n'existait pas, il faudrait l'inventer*. S bár frivolnak látszik ez a mondás, mégis lehetetlen nem éreznünk annak mély értelmét, – de különben is: semmiképpen sem frivol ez a mondás, ha annak kevésbé ismert folytatását is szemügyre vesszük: *mais toute la nature nous crie qu'il existe*. – Milyen gyenge és halk azonban a nagy természet lehangosabb szava is ahhoz az erőteljes, állandó követelményhez képest, amely az emberi lélek legbelsejéből tör elő s állandóan, semmitől vissza nem rettenve követeli mindenütt a legnemesebb ideálok uralmát, – éppen mindenütt a világban követeli az erkölcsi világrendet a fizikai világrenddel szemben, követeli Istent szemben a véges dolgoknak végtelenbe nyúló világával s nem tud megnyugodni sehol és sohasem – csak Istenben, a legnemesebb ideálok mindeneket átható és mindenek felett levő uralmában.

Ha a *természet* működését nézzük, úgy első szempillantásra is egészen nyilvánvalónak, magától értetődőnek kell tartanunk, hogy itten fel sem vethetjük az érdem és a bűn kérdését. A természetnek nincsen semmi bűne sem, aminthogy a természet soha, sehol és semmiképpern sem szerezhet érdemet. Erkölcsi fogalmak, úgy látszik, egyáltalában nem alkalmazhatók a természetre. Ha az élettelelnek tartott természetet vesszük szemügyre, úgy szemellátható értelmetlenséget cselekszünk, ha azt kérdezzük, vajjon lehet-e erkölcsi fogalmakkal kapcsolatba hozni a természet működését. Mondom, ha az élettelelnek tartott természet működésének körén belül maradunk, egészen bizonyos az, hogy első pillanatra is esztelennek tűnik fel nekünk a természet működésébe erkölcsi fogalmakat keverni. Ugyan minő erkölcsi fogalommal hozhatjuk kapcsolatba azt, hogy az égitestek elliptikus, parabolikus, avagy hyperbolikus pályát futnak meg? Lehet-e szó arról, hogy valamely bűn avagy erény okozza azt, hogy a testek vonzása egyenes arányban, áll tömegükkel és fordított arányban áll távolságuk négyzetével? Lehet-e komolyan szó arról, hogy a fizikai és a kémiai jelenségek észszerűen visszavezethetők lehetnének erkölcsi ható okokra? Ennél esztelenebb dolog igazán csak az lenne, ha a matematikai szükségességben és consequentiában is erkölcsi okozások után szimatolnánk. Ha mondjuk annak okát, hogy $2 \times 2 = 4$, vagy hogy a háromszög belső szögeinek összege 180° , vissza akarnók vezetni erkölcsi okokra, vagy erkölcsi elvekre.

De nem folytatom tovább, mert nem kétséges, hogy ezen az úton legjobb esetben is üres számmisztikához juthatunk el csupán, de semmiesetre sem tudjuk megtalálni a kapcsolatot a természet és az erkölcs, a natura és az ethika, a physis és az ethos között.

Magától értődőnek látszik, hogy az élettelelnek tartott természet magában véve épp oly kevésbé tűr meg erkölcsi kategóriákat, mint akárcsak a matematika vagy logika. Mindez azonban természetesen nem zárja ki, hogy a természet működése akár a maga egészében is – erkölcsi célokat is szolgálhasson, mint akárcsak a matematika és logika is.

Az exakt tudomány a természetmagyarázatból a kauzalitáson kívül minden más szempontot kiküszöbölt s

ez által reá lépett arra a királyi útra, amelyen állandóan előrehaladva oly rendkívül nagy és értékes eredményeket ér el, amelyek a természettudományokat minden dicséretre érdemessé teszik. Az exakt tudomány a *teleológiai* szempontot is kiküszöbölte a természetfelfogásból, úgy gondolván, hogy egészen tudományos és exakt felfogás mellett a természeti jelenségek csakis okaikból magyarázhatók, – mert a természetnek célok szerint való magyarázása és értelmezése poetikus, kalandos szertelenségekhez vezet, – tehát legjobb esetben is elvezet a tudománytól – és csak kétes értelmű költészetet alkot.

Ilyen megfontolások alapján, az egyedül jogosultnak elismert exakt tudomány szempontjából a természetet amorálisnak kell tartanunk. A természetnek ilyenképpen való felfogása és ilyenképpen való tekintése nem sérti erkölcsi valónkat, – mindaddig nem sérti, amíg csak az élettelen természetről van szó. Ha a természetbe azonban bele helyezzük az életet és az embert is, – aminthogy okvetlenül bele kell helyeznünk, mert hiszen tényleg benne vannak – akkor, akkor ... már nem elégedhetünk meg ezzel „az érdeknélkül való“, ezzel az „erkölcsmentes“ természettel; akkor bizony nyugtalanság tölti el egész valónkat, ha tekintetünket a természet romboló erőire szegezzük, amelyek ész és értelem nélkül látszanak működni, mitsem törődve semmiféle étellel és szenvedéssel, semmiféle emberi érdekekkel, emberi boldogsággal sem. Nyugtalan háborgásunk talán megnyugodnék, ha a természet működése is – minden exakt természettudományi felfogás mellett és ellenére – valamiképpen visszavezethető lenne erkölcsi kategóriákra.

És most megint csak azt mondjuk, hogy ez a fölfogás sem zárja ki, hogy a természet működése akár részleteiben, akár a maga egészében ne szolgálhasson erkölcsi célokat. – Mintha a természet és erkölcs között levő incongruentia miatt zúgolódó emberekhez szólna Kant, akinek bölcs mondásából némi korholást is kiérzünk:

Als Menschen, die geboren waren, um zu sterben, können wir es nicht vertragen, dass einige im Erdbeben gestorben sind, und als die hier Fremdlinge sind und kein Eigentum besitzen, sind wir untröstlich, dass Güter verloren worden, die in kurzem durch den allgemeinen Weg der Natur von selbst wären verlassen worden.

Kant, mint akárcsak a stoikusok, mindannak fölé emelkedik, „*ami nincs hatalmunkban*“ s ami bölcslet és tudatlant egyaránt érhet; oly erkölcsi magasságokba emelkedik, ahonnan letekintve az egész természet *adiaphoron*ná zsugorodik össze – és a natura eszközévé válik az etikának:

So ist der Mensch im Dunkeln, wenn er die Absichten erraten will, die Gott in der Regierung der Welt vor Augen hat. Allein wir sind in keiner Ungewissheit, wenn es auf die Anwendung ankommt, wie wir diese Wege der Vorsehung dem Zwecke derselben gemäss gebrauchen sollen. Der Mensch ist nicht geboren, um auf dieser Schaubühne der Einzelkeit ewige Hütten zu erbauen. Weil sein ganzes Leben ein weit edleres Ziel hat, wie schön stimmen dazu nicht alle die Verheerungen, die der Unbestand der Welt selbst in denjenigen Dingen blicken lässt, die uns die grössten und wichtigsten zu sein scheinen, um uns zu erinnern: dass die Güter der Erden unserm Triebe zur Glück-seligkeit keine Genugtuung verschaffen können!

*

Az élet és az élettelen természet – és az ismert élet legmagasabb fokán: az ember és a természet – igazában kölcsönösen nem lehet közömbös egymással szemben. Úgy látszik, bizonyos függési viszony van az élő és az élettelen természet között s így kölcsönös közömbösségről nem beszélhetünk akkor sem, ha a természet maga közömbös is lenne minden étellel szemben. És semmiesetre sem mondhatjuk azt sem, hogy az embernek semmi köze sem volna a természethez; hogy az ember és a természet úgy állanának egymással szemben mint teljesen *közömbös idegenek* ... Tehát nem is mint *jó barátok*, de nem is mint *ellenségek*, mert a jó barátok és az ellenségek egyaránt nem közömbösek egymásnak és egymással szemben.

*

Az az állítás, hogy az élet világa – és legfelsőbb fokon: az ember világa – közömbös lehetne a természettel szemben, már első pillanatra is tarthatatlan hamis állításnak látszik. A szemellátható, le nem tagadható igazság éppen az, hogy az embert rendkívüli módon érdekli – és pedig nemcsak theoretikus szükségérzetből, hanem existenciális érdekből is – a természet; az embernek a természet után kell igazodnia, ha boldogulni akar az életben. A természet után kell igazodnia az embernek és tényleg a természet után igazodik is, ezt a „kell“-t, ezt a szükségyszerűséget ésszel fel is éri s így ez a szükségyszerűség ő benne tudatossá válik.

De tudattalanul is egészen bizonyosan – s ez amolyan közismert triviális igazság – a természet után kell igazodnia és tényleg ezután igazodik is minden élőlény ezen a világon. Valahogyan olyan módon, ahogyan ezt Spencer is képzeli, akitől az életnek oly sokat mondó meghatározása származik: *the continous adjustement of internal relations to external relations*.

*

Semmiesetre sem kockáztathatjuk meg azt az állítást, hogy az élőlényeknek s köztük elsősorban az embernek semmi közük nem lenne a természethez. Ezt az állítást épp oly kevésbé és a siker épp oly kevés reményével bizonyíthatónk be, mint azt a másik – ehhez hasonló, csak még általánosabb értelmet kifejező –

állítás, hogy az *énnek* semmi köze sincs a *nem-én*hez, hogy én és a világ közömbösek lehetünk egymással szemben, mert hisz semmi közünk sincs egymáshoz.

Egyáltalában nem feltétlenül szükséges a „solipsizmus világsírába“ bele temetni minden dolgokat, hogy megértsük azt, hogy a világ összes dolgai voltaképpen tudatbeli valóságok, hogy tehát igenis a *tudattól* függnék a világ dolgai – és hogy a világnak ott van a határa, ahol a tudatnak van a határa.

*

A természetes, naiv és egyben filozófiátlan gondolkozás nemcsak azt nem engedi meg, hogy az *én* és a *nem-én*, a gondolat és a lét olyanak tekintessenek egzisztenciális szempontból, mint amiknek kölcsönösen igen nagy jelentőségű az egymással való relációjuk; de azzal a felfogással sem tud megbékélni, hogy az *én* és a *nem-én*, *én* és a világ, az öntudat és az ettől függetlennek tartott valóság mint egyenjogú faktorok állíttassanak egymás mellé. Attól a gondolattól pedig, – amely filozófiailag ugyan kifogástalan s minden bizonnyal egyike a megcáfolhatatlan igazságoknak – hogy minden valóság voltaképpen tudatbeli valóság: mint monstruosus gondolattól, amit józan ésszel nem lehet megérteni, elfordul a közönséges, józannak nevezett gondolkozás.

És mostan az elmondottak után, – anélkül, hogy állást foglalnánk a kérdésben, – megint megismételjük azt a magától értődőnek tekintett igazságot, hogy a természet és az élőlények, határozottan és különösen pedig: az ember és a természet között nincsen olyan reláció, amely erkölcsi kategória alá volna vonható. Általánosságban ezt a gondolatot így is kifejezhetjük: a *természet amorális*.

A közönséges gondolkozás nem is titkolja, hogy – ellentétben minden helyes filozófiai kiindulási alappal – az „igazi“ kétségbe nem vonható valóságból – az objektívnek vélt, a szubjektumtól semmiképpen sem függő valóságból – indul ki és a szubjektumot mindenestül elsüllyeszti az objektív valóságba.

Ha a mélyére nézünk ennek az objektív valóságnak, azt találjuk, hogy ez voltaképpen maga az *amorális természet* – s igazában ebbe az amorális természetbe süllyesztünk el mindeneket, az ember világát, a kultura világát s az eszményektől, a legnemesebb eszményektől átitatott, áthevített és irányított erkölcsi világrendet is.

E szerint a felfogás szerint dehogyan is egyenjogú a gondolat a léttel, az alany beleesik a tárgyba s a természet elnyel mindeneket. Az *Oupnekhát*-nak eredetileg egészen más értelmet kifejező tanítása ilyen értelmű jelentést nyerne e mellett a naiv felfogás mellett, amely felfogás nemcsak minden egyéniség temetője, de igazában minden alanynak is sírja és egyben mindent elnyelő sírja mindannak, amit közönségesen szellemnek és a szellem alkotásának tekintünk. *Hae omnes creaturae in tatum Ego sum, et praeter Me ens aliud non est et omnia Ego creata feci*. Igen, szóról-szóra elismételheti ezt a grandiózus mondást a természet, a *rerum magna parens* is, aki nemcsak szülő, de fenntartja is az összes lényeket, látszatra bármennyire önállósítanak is azok magukat tőle annyira, hogy önteltségükben mintha szembehelyezkednének a természettel, amellyel szemben *egyenjogúnak*, majd mihamar *többjogúnak* s végül *egyedül jogosnak* tekintik magukat.

Nézetünk szerint igen nagy jelentőségű, mély értelmű, le nem tagadható, megcáfolhatatlan igazság van abban az állításban, hogy minden ismert fizikai valóság bele tartozik a természet világába. Ilyen fizikai valóság minden élőlény is – és mint ilyen természetesen teljes mértékben bele tartozik a természet világába, amint még nevezik ezt a világot, a *fizikai világrendbe*. Hogy ez a fizikai világrend van, hogy ez a fizikai világrend létező valóság, ez olyan igazságnak tűnik fel, amit bizonyítani is felesleges. Annyira, hogy nagyon sokak szemében – és pedig, amint szellemesen mondják és mondhatják is: a műveletlen nagy tömeg szemében – és a művelt nagy tömeg szemében – csakis a fizikai világrend ismertetik el egyedüli valóságnak.

*

A filozófiát köztudomás szerint, igen sokféleképpen lehet értelmezni. Egyik értelmezése mindenesetre az is, hogy a filozófia az emberi szellem ama grandiózus, nagy horderejű, a legnagyobb horderejű vállalkozása, amely az emberi ész és erő minden rendelkezésre álló eszközeivel be akarja bizonyítani az *ethikai világrend* létét.

*

A fizikai világ léte első pillanatra is olyasvalaminek tűnik fel, ami magától értődő, kétségbevonhatatlan, bizonyításra és bizonyíttatásra nem is szoruló valóság. Sőt ha valami kérdésesnek látszik, akkor az a kérdéses: vajjon van-e ezen a világon kívül más valami is? Egészen általánosságban azt lehetne mondani, hogy az minden kétségen felül állónak ismertetik el, hogy a fizikai világ létezik, kérdéses csak az lehet, vajjon e mellett a világ mellett van-e egy másik világ is? Ez a kérdés nyilvánvalóan egyszersmind a materializmus kérdése is. De nemcsak ez. Még materialisztikus világfelfogás mellett is joggal beszélhetni lelki jelenségekről, sőt nemcsak lelki jelenségekről, hanem ethikai követel-ményekről is, csakhogy materialisztikus felfogás mellett mindez valami módon visszavezetendő magára az anyagra. Hogy ezzel a visszavezetéssel adós marad nekünk a materializmus, az olyan tény, amit talán felesleges is bővebben bizonyíttatni. De azért materialista felfogás mellett is egészen csodálatos jelenséggel kerülünk szembe. Az ember-világ is természetesen a materia világa e mellett a felfogás mellett. Az ember világa pedig tele van nemcsak úgynevezett lelki jelenségekkel, de erkölcsi jelenségekkel is (jó, rossz, erény, bűn, büntetés, kötelesség érdem), tehát a materia képes nemcsak lelki, hanem ethikai jelenségeket is produkálni. A materia a maga fejlődésében

mindannak produkálására képesnek látszik, amire eddig csak a szellemet tartották képesnek.

De azért mégis természetesen a lelki jelenségek világa más mint a fizikai jelenségek világa.

Odavetve nem mulaszthatjuk el, hogy annak a meggyőződésünknek is ne adjuk kifejezést, hogy ha felvetjük azt a kérdést, melyik a feltétlen realitású világ: a fizikai jelenségek világa-e, amely a természettudományi elgondolás és a metafizikai materializmus szerint is voltaképpen a quantitásnak a világa, avagy a lelki jelenségek világa-e a letagadhatatlan, kétséggel nem illethető realitás, úgy minden habozás nélkül azt kell mondanunk, hogy a kettő közül a lelki jelenségek, a **qualitások világa**, az igazán feltétlen realitású világ. Az a fájdalom, amit a fogfájás jelent nekem, nagyobb, határozottabb, letagadhatatlanabb és eldisputálhatatlanabb realitással bír, – mint akár az összes kolosszális égitesteket együttvéve jelentő csillagtenger.

De ez alkalommal nem akarjuk felvetni azt az egyébként rendkívüli módon érdekes kérdést, hogy vajjon a lelki jelenségek vezethetők-e inkább vissza fizikai jelenségekre, avagy fordítva, – csupán csak le akarjuk szögezni azt az igazságot, hogy a lelki és a fizikai jelenségek alapján különböznek egymástól és a tudomány mai állása szerint egymásra vissza nem vezethetők.

Első pillanatra is igazat kell adnunk Paulsen Frigyes amaz állításának, hogy azt, aki azt állítja, hogy a gondolat is, mint minden fizikai jelenség: mozgás, azt nem lehet megcáfolni, nem lehet pedig azért megcáfolni, mert nyilvánvaló abszurdumot állít, aminek helytelenségét és tarthatatlanságát mindenki azonnal belátja.

Nem akarunk belemenni a materializmus cáfolatába, csupán annyit akarunk leszögezni, hogy lelki jelenségek igen is vannak és hogy ezek a lelki jelenségek különböznek a fizikaiaktól – és hogy a lélektan seimmiesetre sem kebelezhető be a fizikába, még akkor sem, ha csak az anyag léteznék is egyedül az egész mindenségben, tehát ha szellem avagy lélek seholsem léteznék ezen a világon, mondom: ez esetben is lennének lelki jelenségek s ez esetben is lenne lélektan, ha talán amolyan „lélek nélkül való lélektan“ is.

A dolog tehát úgy áll, – ez tapasztalati tény és a tapasztalatból való igazság is, – hogy letagadhatatlan bizonyossággal vannak lelki jelenségek a fizikaiak mellett, amelyeket eddigelé még senkinek sem sikerült visszavezetni a fizikai jelenségekre, avagy akár arra a végső valóságra, amiből a materialis felfogás szerint minden állana.

*

Az a világ, amiben élünk, egészen csodálatos világ. Ez a valóságok világa. A valóságok világában vannak fizikai jelenségek és vannak pszichikaiak. Testiségünkkel nyilvánvalóan a fizikai valóságok világához tartozunk, míg a lelki jelenségek, amelyek a tudatom közvetlenségében vannak, arról tesznek tanúbizonyságot, hogy igenis én bennem; olyan jelenségek, helyesebben folyamatok is lejátszódnak, amelyek nem tartozhatnak és tényleg nem is tartoznak a fizikai jelenségek közé.

Mindezekon kívül és mindezekon felül elmondhatjuk azonban, hogy az emberi lét egyáltalában nem merül ki a testi és lelki jelenségek valóságában. Azt szokták mondani, hogy a létezőn kívül és talán e felett van egy világrend, amely értelmet, célt, jelentőséget adna magának a létnek is. Ez az *érvényesség világa*, az igazságnak, szépségnek és jósnak a világa, ami nem arról ad nekünk felvilágosítást, ami van, ami a tér- és időbeli világban a végtelen ok-okozat láncolatsor keretében megvalósul és elmúlik, – hanem felvilágosítást ad nekünk arról a világról, aminek meg kellene valósulnia s amely igazában minden tökéletesség ősforrása, biztosítéka magának az örök tökéletesedésnek, amely felé nemcsak minden lét tendál ezen a világon, de amely egyszersmind egyedül képes jelentést, értelmet és célt kölcsönözni a tapasztalati létezők világának is.

*

Amit most mondani fogok, az egészen biztosan téves állítás, de azért mégis elmondom, mert alkalmas arra, hogy illusztrálja azt a gondolatot, amit ki akarok fejezni. Sokan úgy vagy olyanszerűen és olyanszerűnek képzelik a természettörvényeket, mint amelyek mintegy a valóság világa felett lebegnének s amelyek követést követelően megszabnák és meghatároznák a természeti jelenségek lefolyását. Mondom: ez a felfogás egészen biztosan téves s nemcsak abba a nagy metafizikai principiumba ütközik bele, hogy *entia sine necessitate non sunt multiplicanda*, de olyan dualitást visz be a valóság világába, ami semmivel sem igazolható – és igazában mit sem magyaráz. De azért mégis vannak természettörvények, nem olyképpen, mintha ezek a valóság világában valaminő módon léttel bírnának, hanem valahogyan más módon, de olyan módon, hogy ezekről az emberi értelem tudomással bír.

Ilyen tudomással bír azonban az ember nemcsak a természet törvényeiről, amelyek szerint a természet jelenségei lejátszódni látszanak, vagy talán tényleg le is játszódnak, de ilyen tudomása van az embernek arról is, hogy cselekvéseinek, sőt még akarásának is *milyennek* kell lennie. Milyennek *kellene* lennie. Milyennek kellene lennie? A természet jelenségeinél ugy-e nem beszélhetünk így? Csak akkor beszélhetnénk így, ha helytelenül értelmeznők a természet törvényeit. Ha azt tételezhetnők fel a természetről, hogy esetleg ellene is szegülhetne a természet törvényeinek. Ami bizonyára esztelen feltevés, esztelen pedig azért, mert a természettörvények nem úgy léteznek, mintha ezek előírások módjára a természet felett lebegnének. Csak természeti jelenségek vannak – s ezeknek a természeti jelenségeknek az emberi értelemben valami módon való visszatükröződése, rendszerbe

foglalása a természeti törvény. Talán olyan módon, amint Helmholtz gondolja, aki szerint: *Naturgesetze sind Gottungsbegriffe* – vagy talán még helyesebben olyanképpen, amint Liebmann mondja: *Naturgesetze sind Gottungsurteile* ...

De a szépség, az igazság és a jóság szabályai, úgy látszik nem ilyenek, hanem olyanszerű, a tapasztalati világ léte felett levő érvényességek, mint amilyenek a *platonai eszmék*. Ezek a platonai eszmék olyan értékeket revelálnak nekünk, amilyent a tér- és időbeli véges jelenségeknek, a mulandóság világának dolgai, nem nyújthatnak. Viszont úgy áll a dolog, hogy ezek az értékek – s ez értékeknek a tér- és időbeli véges dolgok határtalan világában való megvalósításai – adnak jelentést, értelmet, célt és értéket a jelenvaló, valóságosnak tartott világnak is. S ez az, amiről ismert világunkban *csak* az embernek van tudomása. A világ csodálatosság, rejtélyessége ime az ember világában megkétszereződik.

*

Ha a külvilágot tekintjük, úgy ezzel a világgal szemben egészen értelmetlennek látszik követelésekkel fellépni. A külvilág olyan, amilyen. Az emberi ész ezen a téren legfeljebb is csak a tények pártatlan, objektív megismerését ambicionálhatja. Ez is nagy dolog. Sőt sokak szemében ez a legnagyobb dolog, mert ez az ismeret képesít bennünket a természet legyőzésére, képesít bennünket arra, hogy a természetet alá vessük akaratunknak, persze úgy, hogy ellessük titkait s hogy megtanuljuk fogásait, de azért a természet jelenségei ezután is épp úgy játszódnak le, mint annakelőtte, mint akkor, amikor mondjuk, semmiféle emberi intelligencia nem ismerte törvényeit, titkait. Nem is kívánjuk azt a természettől – ez első hallásra is esztelennek tűnik fel – hogy kívánságunknak, vágyainknak, előírásainknak, szabályainknak engedelmessé váljon. Ilyen daemonikus erővel nem rendelkezünk s minket magunkat döbbsentene meg leginkább, ha önmagunkban ilyesmit találnánk, vagyha ilyesmit látnánk a természeti jelenségek világában.

Az emberi világban, illetőleg abban a világban, amelynek léte elengedhetetlen előfeltétele az ember maga, – mert ez a világ csak az ember által létesülhet, mert ennek létesítésére a természet (még az élő természet is) az ember nélkül elégtelennek bizonyult – a szépnak, igaznak és jónak világában, egy szóval: a kultura világában egészen más kép tárul elénk. Itt igenis fellépünk ilyen követelést parancsoló követelésekkel – és nem kérdezősködünk arról, vajjon megvalósíthatók-e ezek a követelések avagy nem, és igenis ezeknek mintegy megvalósítását követeljük. Aminthogy a lét legmélyebb lényegéig hatolva s ezen a szilárd alapon állva – *s a lét legmagasabb céljáig előrehaladva, végtelen mélység és végtelen magasság között szilárdan állva – úgy hisszük a lét velejét és értelmét ragadjuk meg a kultura kategorikus imperativusában: amikor a legnemesebb ideálok megvalósítását követeljük.*

Tudománytalan, tudományelőtti-e ez a felfogás, avagy jogosult? A természetre vonatkozólag ilyen avagy ehhez hasonló követelés tudománytalanok s talán tudományelőttinek is látszik. De úgy látszik, egészen másképpen áll a dolog az ember-világban. Lehetséges-e ez? Hát nem tartozik az ember is a természethez, még akkor is, ha ő benne csakúgy mint a többi élőlényekben, a holt anyagban ki nem mutatható lelki jelenségek is lejátszódnak? Felette, kívülről van-e az ember a természetnek? Miért? Honnan veszi, honnan veheti ehhez a jogcímet? Vajjon nem járunk-e hamis nyomokon, amik bennünket messze eltávolítanak az igazságtól?

Revideáljuk megint gondolatainkat. Mi is csak az az ember-világ? Miben különbözik, ha különbözik, a fizikai világrénd az *erkölcsi világréndtől*?

A világ valóban nemcsak dolgok és események halmazata, hanem dolgoknak és eseményeknek rendje. A rendet feltaláljuk a fizikai világban, a természet világában is. Megtaláljuk pedig ezt a rendet különösképpen a térbeli világban, amely világra nyilvánvalóan érvényesek a geometriának törvényei. De nemcsak a testi világ egymásmellettségében nyilatkozik meg a rendet jelentő törvényszerűség, hanem ilyen rendet jelentő törvényszerűség nyilatkozik meg a testi világ egymásutánjában lejátszó eseményekben is. E tekintetben, úgy látszik, semmi különbség sincs az élő és az élettelen természet között, csupán az ember vindikál magának különálló helyet az akaratú aktusnál és cselekvésnél. Az egész mindenségre, mindenestre az egész fizikai mindenségre érvényesnek ismertetik el a kauzalitás elve, minden tudomány principiuma, amint még joggal nevezik ezt az elvet: az *indukció axiómája*. De még ennél is tovább mehetünk, úgy látszik, nemcsak a fizikai valóság világában bír érvényességgel a kauzalitás elve, hanem a lelki jelenségek világában is – csak éppen az emberi akarat és cselekvés világában válik kérdésessé. Kérdéssé válik két szempontból: 1. azért, mivel nem bizonyítható minden kétséget kizáró módon a kauzalitásnak kizárólagos uralma és 2. azért, mivel egész erkölcsi öntudatunk tiltakozik az ellen, hogy ezt a nagy, úgy látszik, a világok felett uralkodó principiumot elismerjük az emberi akarat és cselekvés világában is.

Nem kérdéses, hogy egyik szempontból sem tehetni helyt álló ellenvetést a kauzalitásnak érvényességére ellen az emberi akarat és cselekvés világában.

Legújabbán Bergson próbálkozott meg azzal a nagy problémával, hogy az emberi akarat és cselekvés szabadságát megmentse, hogy az emberi akaratot és cselekvést „felszabadítsa a német filozófia vaspáncélja alól”. Úgy hisszük azonban, ez a vállalkozás neki sem sikerült, ami meg sikerült neki, voltaképpen a probléma félreértése alapján sikerült csak, mert úgy látszik ez a vállalkozás egyáltalában senkinek sem sikerülhet...

Úgy gondoljuk, Bergson nem vette figyelembe, hogy az akarat szabadság nagy filozófiai problémája

ottan kezdődik, ahol az akarás és cselekvés teljes congruentiája már megvan.

C'est de l'âme entière, en effet, que la décision libre émane; et l'acte sera d'autant plus libre que la série dynamique à laquelle il se rattache tendra davantage à s'identifier avec le moi fondamental...

Bref, nous sommes libres quand nos actes émanent de notre personnalité entière, quand ils l'expriment, quand ils ont avec elle cette indéfinissable ressemblance qu'on trouve parfois entre l'oeuvre et l'artiste...

En un mot, si l'on convient d'appeler libre tout acte qui émane du moi, et du moi seulement, il'acte qui porte la marque de notre personne est véritablement libre, car notre moi seul en revendiquera la prarternité.

E nyilatkozatok legalább is megerősíteni s igazolni látszanak állításunkat, hogy a Bergson vállalkozása sem mondható eredményesnek és sikerültnek.

Ami ezen a téren sikerülhet, azt megtette és el is érte a német filozófia, amikor az akarat szabadságának kérdését a metafizikai síkból átvetítette az ismeret-elmélet síkjára. De ez a kérdés nemcsak metafizikai kérdés, vagy legalább is nemcsak olyan kérdés, ami csak a metafizikát érdekli, de nem is csak ismerettani kérdés, vagy legalább is nemcsak olyan kérdés, ami csak az ismerettant érdekli, hanem egyszersmind etikai kérdés is, vagy legalább is olyan kérdés is, ami az etikát rendkívüli módon érdekli, ami miatt aztán az ember erkölcsi öntudata valóban felháborodik és nyugtot nem talál. Amit Dubois-Reymond mond a hét világrejtélyről tartott világhírre emelkedett beszédében, az szóról szóra igaz ma is:

Aber auch der entschlossenste Monist vermag den ernsteren Forderungen des praktischen Lebens gegenüber die Vorstellung nur schwer festzuhalten, dass das ganze menschliche Dasein nichts sei als eine Fable convenue, in welcher mechanische Notwendigkeiten dem Cajus die Rolle des Verbrechers, dem Sempronius die des Richters erteilt, und deshalb Cajus zum Richtplatz geführt wird, während Sempronius frühstücken geht.

És mégis azt kell mondanunk: nincs, mert nem lehet kivétel a kauzalitás törvénye alól – sehol, de sehol sem a tapasztalati világban, a mi világunkban, tehát a lelki jelenségek világában sem, tehát az akarat világában sem. Nincs és nem lehet kivétel ez alól az elv alól akkor sem, amikor az ember kulturát létesít, vagy mondjuk – kissé pantheisztikus színezettel – akkor sem, amikor az emberi ész és erő közvetítésével az igaznak, szépnak és jónak gyönyörűsége világa pompázó virágzásnak indul, amely pompázó virágzás sokak szemében egyenesen magának a létnek értelmét fedné fel. Hogy sehol és soha sincs kivétel a kauzalitás elve alól, ezt minden egyes konkrét esetben semmiesetre sem tudjuk mindig bebizonyítani, de ez nem is fontos; azért nincs kivétel a kauzalitás törvénye alól, mert ilyen kivétel nem lehet. Ha meg mégis volna ilyen kivétel, az előtt megállana az emberi ész, mert ezzel a kivétellel úgy sem kezdetne semmit sem, ez esetben az emberi ész értelmetlen csodával állana szemben, amit semmiféle emberi kategóriával nem tudna megvilágítani.

Azt a kettősséget, amely ezen a téren egyaránt fenyegeti az emberi észet és a természetet, visszautasítjuk, amennyiben az embert is behelyezzük a fizikai világréndbe s azt hisszük, hogy a fizikai világrénd törvényei reá nézve is érvényesek – s ha azt látjuk, hogy a tapasztalati világban nemcsak fizikai, hanem lelki jelenségek is vannak, úgy ezeknek elismerése mellett is ragaszkodnunk kell ahhoz, hogy ezekre a lelki jelenségekre is minden fentartás nélkül érvényesnek kell lennie a tapasztalati világra általában érvényes törvényszerűségnek, jelen esetben a kauzalitásnak. Az itt és ott fel-felbukkanó dualizmust visszautasítjuk. Ha meg ezt tesszük, hol találjuk meg az erkölcsi világréndet? Pedig az erkölcsi világrénd szembehelyeztetik a fizikai világ rendjével – és igazában ebbe a világba tartoznék az ember, azt állítván, ahogy neki itt van igazi hazája, hogy a természet neki csak „mostohája“, ahol sem nem keresi, sem nem találja meg vágyainak kielégülését ... Az ember, a magasabbrendű ember – és minden ember a lehetőség szerint ilyen magasabbrendű ember óhajt lenni – szégyelné is magát, ha más célja, más rendeltetése, életének s emberi törekvéseinek más jelentősége és értelme nem volna, mint a fizikai prosperálás. Igen: az ember fizikai lény, érzéki, de egyben eszes lény is; ez azt jelenti, hogy *etikai lény* is, ez pedig azt jelenti, hogy más világhoz is van köze, mint a fizikai világhoz. Olyan világhoz is van köze, amiről a fizikai világ halvány sejtelmet sem nyújthat.

Hogy ez így van, egyáltalában nem kérdéses: ezt árulja el minden emberi élet és minden emberi törekvés. Nem igaz az, hogy az ember valaha is és valahol is életcéljának csupán az életnek valami módon való leélését tekintette volna. Az sem igaz, hogy bárki is csak éppen fizikai boldogulását keresné az életben. *Az emberi élet* – ha igazán a mélyére tekintünk a dolgoknak s nem elégszünk meg azzal, amit a dolgok felszíne első pillanatra elárul nekünk – mindenütt és minden időben mint eszköz és nem mint cél jelentkezik. Az emberi élet magán túlra utal. Az emberi életnek ezt a magán túlra utalását helyesen nevezhetjük, mert helyesen tekinthetjük: a végtelen felé való törekvésnek. Hozzá tehetjük azt is, hogy az ember igazában véges eszközökkel tör a végtelen felé. A végtelen felé való tendálás talán már az ember fizikai léténél is jelentkezik, amikor földi létét a tapasztalat által is lehetségesnek bizonyult határok között gyermekeiben óhajtja meghosszabbítani.

A végtelenség felé való tendálás jelenti egyszersmind az ember ama vágyát is, hogy legyőzze a halált, illetőleg, hogy biztosítsa magának a halhatatlanságot. Ez a cél mindenestre olyannak látszik, amiért igenis érdemes eszköznek tekinteni az emberi életet. Milyen az a halhatatlanság, ami az emberi élet céljául elfogadható

volna? Tekinthejtük-e ilyennek azt a halhatatlanságot, amit az emberek emlékezetében való továbbélés jelenet? Avagy az alkotásainkban való továbbélés az a halhatatlanság, amit kíván magának az ember s aminek elérésére eszközül oda adja egész életét? Mindezek a formái a továbbélésnek olyanoknak látszanak szemünkben, mint amelyekhez tényleg elmenekülnek az emberek a halál elől. A halálnál mindenesetre több ez a halhatatlanság is.

*

Ez bizony csak a halott hit halhatatlansága, úgy valahogyan, amint ezt oly szépen mondja Anatole France:

Nous savons que la vie est brève, et, pour la prolonger, nous y mettons le souvenir des temps qui ne sont plus. Nous n'espérons plus en l'immortalité de la personne humaine; pour nous consoler de cette croyance morte, nous n'avons que le rêve d'une autre immortalité, insaisissable celle-là, éparses, qu'on ne peut goûter que par avance, et qui, d'ailleurs, n'est promise qu'à bien peu d'entre nous, l'immortalité des âmes dans la mémoire des hommes.

De nem ezt akarják az emberek. Hanem igazában életük végtelenségét akarják – s a halált az étellel óhajtanak legyőzni. Ez fizikailag nyilvánvaló képtelenség. Erre a tapasztalati világ semmiféle példát sem tud felmutatni, de még támpontot sem nyújthat nekünk.

A fizikai világismer ugyan öröklétet, de ez az anyag örökléte, ez az anyag halhatatlansága. Talán vannak örök érvényességek is – és annyiban talán az igaz, szép és a jó birodalmában is beszélhetünk halhatatlanságról, örökkévalóságról. És talán ebbe a két birodalomba az anyag örökkévaló birodalmába és az érvény örökkévaló birodalmába kell bekapcsolódnia az embernek, ha halhatatlan akar lenni. Az ember tudatos célokat kitzűző és célokat megvalósító élete az erkölcsi világrendbe tartozik, aminthogy ez az egész világrend olyannak is tekinthető, ami a fizikai világ fölé helyezkedett és magát a fizikai világot minden tekintetben eszközül használja a maga céljaira, olyan célokra, amelyek alkalmasak arra is, hogy értelmet adjanak az egész mindenségnek.

Az erkölcsi világrenddel szemben nemcsak azzal a követelménnyel lépünk fel, hogy harmóniát és kiegyenlítődést létesítsen az egyes emberek életében az erény és a jólét s a bűn és a boldogtalanság között. Ennél sokkal nagyobb és mindeneket átható effectust várunk és követelünk meg az erkölcsi világrendtől, – azt ugyanis, hogy átjárja és áthassa az egész mindenséget, hogy ennek igazában jelentést, célt és értelmet adjon. Az erkölcsi világrend jelenti az örök, soha el nem múló világot, – részben szemben az állandóan keletkező és elmúló világgal, de jelenti egyszersmind azt is, hogy a véges jelenségeknek a végtelenbe nyúló világa is mindenestül beletartozik az erkölcsi világrendbe, talán mint annak kerete, talán mint annak anyaga és talán mint annak eszköze is.

Hegel olyasmit mond, hogy az újkori filozófiával szemben már alig lehet azt a vádat emelni, amit a régebbivel szemben joggal lehetett, hogy kevés van benne az istenségből; ellenkezőleg inkább az a vád emelhető vele szemben, hogy sok van benne az istenségből. Hegel e finom megjegyzése elsősorban a pantheisztikus és *panentheisztikus* felfogásokra áll. Mi úgy gondoljuk, az emberi lélek legbelsejében szunnyadó sejtéseknek adtunk csak gyenge hangon kifejezést akkor, amikor erős meggyőződéssel hirdetjük az erkölcsi világrend létét s az erkölcsi világrendnek a fizikai világrenddel szemben való felsőbbségét, amely utóbbinak még létjogosultságát is, olyanszerűen, amint Platon gondolta, csak az erkölcsi idea, a legfőbb erkölcsi valóság adhatja meg.

*

Amit mostan elmondottam; tulajdonképpen általánosan ismert igazság. Nem is egyéb ez, mint önmagunknak minél tudatosabbá válása. Mellékesen megjegyzem, hogy önmagunknak minél tudatosabbá válása a filozófia egyik sokat jelentő meghatározása is. Önmagunknak minél tudatosabbá válása jelenti a nap nagy fényességét, jelenti a tudat napjának kulminálását. Mi mindent jelenthet ez a kulminálás annak a tudatnak számára, amelyben benne van a zenith és a nadir? Azt, amit a tudatosság fényözönében jelent az *erkölcsi világrend*, aminek nem szab határt sem a hegy, sem a tenger, de még a csillagtenger sem s amit nem korlátoz sem a jelen, sem a múlt, sem a jövő, általában: aminek nem szabhat korlátot a mindent elnyelő idő sem, de még az egyéniség sem. Ez az a világ, amelyben élve, lényünk egész valójával átérezzük, hogy résztveszünk annak az örök világnak életében, amely világot érdemesnek tartjuk a minden korlátokat legyőző örök életre.

Ebben a világban élve, ebben a világban a legnemesebb idáloktól vezérelve és működve, kilépünk a tér és idő és az egyéniségünk szűk korlátaiból – s ezért nem is aggódunk egyéniségünkért megértjük, átérezzük s valóban lényünk legbelsejéig áthatva megszívleljük azt a mély bölcseséget tanító indus intést:

„Lelkükben jegyezzék meg: nincs itt semmiféle sokság és halálról halálra bolyong az, aki itt sokságot pillant meg“.

(Budapest)

Bárány Gerő

AZ ELVESZETT PARADICSOM*

Az Édenből örökre száműzötten
Kétségbe esve így beszéle Ádám:

Tehát kiűztél a paradicsomból
Egy szép gyümölcsért, oh kegyetlen Úr!
És immár hosszú ezredévek óta
Ott áll az Édenkertnek ajtajánál
Kétélű karddal öldöklő Kerúb
Az élet fája szörnyű őreként.

Oh hát csak addig kellettem neked,
Amíg nem voltam jó s gonosz tudója
És kábaságban éltem, mint az állat!

Igaz, hogy megszegtem tilalmadat
Én balga s ettem asszonyom kezéből,
Habár megmondtad, hogy, ha ízlelem
A tiltott fának csábító gyümölcsét,
Halál halálával halok meg én;
De, hogyha arra visszagondolok,
Hogyan történt meg gyászos elbukásom,
Már azt hiszem, hogy bűnös nem vagyok,
Csak szörnyű félreértés áldozatja.

A kígyó szedte rá a dőre asszonyt,
A lelkes állatok közt legravaszba,
S azt mondta, ha eéndünk a gyümölcsben,
Bölcssek leszünk mindketten, a gonosznak
S jónak tudói, mint az i s t e n e k .

Én mit sem adtam a kígyó szavára,
Hisz úgy tudtam, több isten nem lehet,
Hiszen Te vagy egyetlen Istenem,
S hazugságnak véltem ravasz beszédét.
Kíváncsiságból ettem a gyümölcsben,
Csakúgy, mint Éva, a boldogtalan,
És nem, hogy én is istenné legyek.

De, midőn a tudásfa szép gyümölcsét
Megettem és bölcs lettem általa,
Te megrettentél és imígy beszéltél
Megerősítvén a kígyó szavát:
„Reá kell mostan gondolnunk azért,
Kezét ne nyújtsa majd a második fán,
Az élet fáján ért gyümölcs után,
Mert akkor mindörökre élni fog
És épp olyan lesz ő, mint e g y k ö z ű l ű n k“.

Így volt, oh jaj! hogy egy Isten helyett
Te istenekről szólottál vala,
S hogy ne kerüljek istenek közé,
Kiűztél ekkor a paradicsomból.

De mért féltél Te, az egyetlen Isten,
Ki más istent nem túrsz magad körül,

---

* Mutatvány a szerző költeményeinek sajtó alatt levő új kötetéből.

Én tőlem, a Te nagy kezed művétől?
A megfejtés egy rémes gondolat.

Te elfelejtéd azt a hat napot,
Miről az Írás első lapja szól,
Mikor megalkotád a nagy világot,
Felejtéd, hogy te vagy a Jehova,
Világteremtő egyetlen nagy Isten,
Kinek nem kell rettegni semmitől,
Hisz egyedül van, hisz mindenható,
S a mint a Könyv a második lapon,
A Mózes könyve nyilván megmutatja,
Azt hitted, hogy csak Zeus vagy, a szegény Zeus,
Hiába dörgő, akinek hatalmát
Száz s száz istennel kell megosztani
S kinek nemcsak házsártos asszonyától,
A szép Hérától kellett félnie,
De még az embertől is rettegett,
Hogy eszével megnő hatalma is.

Azt hitted pillanatra, hogy Zeus vagy
(Mily végzetes perc volt ez énekem!)
S hogy én, a jámbor, a meztlen Ádám,
Az égiekkel dacoló Prometheus,
A lángorzó emberbarát vagyok,
Ki a menyekből elrabolt tűzével
Naggyá akarta tenni a kis embert,
Ez a bűnéért kősziklára láncolt,
Bilincs között is félelmes Titán,
A Végzet nagy titkának a tudója,
Amely titoktól rettegett Zeus,
Igen, Te egy törpét néztél Titánnak
S ezért úztél ki a paradicsomból
Gyámoltalant és gyöngét, engemet!

De a jó Zeus megbékélt a Titánnal,
Levette róla súlyos láncait
S kebléről elzavarta a keselyt,
Amely szünetlen marcangolta máját,
S megbékélt végre az emberrel is
És a tüzet sem vette tőle el
S a Végzet is megbékélt így Zeusszal,
Akit csaknem ledöntött már a trónról.

De Te mily büntetést mértél reám!
Nem azt panaszlom, hogy verejték árán
Kell annyi éve enni kenyerem:
Elég erős munkára két karom,
De azt, mi ennél sokkal iszonyúbb, hogy
A keselyűnél keselyűbb madárral,
A büntudattal tépeted szívem,
S az én gyötrelmem, törpée, nagyobb,
Mint volt a Zeusszal szembeszállt Titáné,
És vége, oh jaj! nem lehet soha,
Hiszen beoltod ivadékaimba.

Sosem fog hát ember születni többé
Az Édenkert, a szép paradicsom
Ártatlansága édes érzetében,
Hisz még az istenadta gyermek is

Bűnben fogantnak érzi most magát
S kezdettől fogva kárhozatra szántnak.

Hiába süt rá éltető napod,
Nem érzi a sugára melegét,
Hiába illatoz felé virág,
Ő a virág közt is kigyót keres
És a felé mosolygó nő szemében
Nem üdvét látja, csak szennyes bűnét.
Mégmérgezettnek érzi a kehelyt,
Amely kínálja az öröm borát,
S útálja ezt a gyönyörű világot
És egy fantómért vész a földi üdv.
Irtóztató a múlt és a jelen
S homályba van burkolva a jövő.

És még Te ígérsz megváltást nekem,
Neveddel is rettentő Jehova!
Megváltást Tőled nem remélek én:
Hisz Tőled kell egykor megváltani
Ezt a rémektől meggyötört világot,
De van még rajtad kívül is Erő,
Amely, hiszem, nálad hatalmasabb,
Mitől már Zeus is nem hiába félt:
A Végzet ez, vagy, ami ezzel egy,
A mindent, mindent szétrágó Idő.
Rettegd fogát! Nem léssz örök Te sem.

És én itt, e keserves pillanatban,
Méltatlan sorsom kínos érzetében
Bódultan érzek olyan ihletet,
Amilyet érez Delphi jóshelyének
Apollótól megszállott Pythiája,
S ez őrzöngő szent elragadtatásban

Már látom a Végzet határozatát:
Hogy egykor eljön a Te alkonyod
S elmúlsz Te is, mint Zeus vagy mint Wotán,
Harag s gyűlölség szörnyű Istene!

Hisz halványítja máris egyre jobban
A Te ijesztő zordon képedet
A Golgotán az áldozat báránya,
A szeretetben nagy galileus,
Nem vagy, Te rém! Názáret Istene:
Te Mózesé vagy és nem Krisztusé.

Lesz még idő, lesz, amikor meging
A lángokádó Sinai hegye,
Rejtőzéseknek borzalmas tanyája,
Ahol halál lesett a híveidre,
Ha megpróbálták közeledni hozzád,
S csodálkozott, ki élve lekerült
A szent hegyről, az Isten szent hegyéről.

Lesz még idő, mikor törpülni kezdesz
És megnövekszik majd a törpe ember!
Nem én, akit te formáltál a porból
Alázatosnak s jámborlelkűnek,
De az, kit az emberbarát Prometheus,

Az ősművész, ez a titáni szobrász
Formált agyagból bátornak s erősnek,
Kinek fejére bölcs Minerva tett
Lelket szép hímes pille képiben
S ki az Olympuson nevelkedett.

Pallastól nyert, Apollótól kimivelt
Elméje szárnyán ez magasbra szárnyal,
Mint trónod áll, és lábad zsámolya,
Zafírkőből csináltatott nagy állat,
Mit Áron s Mózes látott egykoron,
Megdül s nem retteg Tőled senki többé.

Lesz még idő, lesz, amikor Te csak
Sötétben félő gyermek réme léssz
S a megváltás órája ez leszen.

Halld hát: nem lesz megváltás e világon,
Amíg Te üzöd zsarnok kényed itt
S míg a szívekben a zord Sinait
Nem váltja föl a kegyesebb Olympus“.

Így szóla Ádám s ment vígasztalódva
Verejték árán enni kenyérét.

(Budapest, 1928.)

Némethy Géza

AZ IHLETETT KÖLTŐ*

Vajjon van-e ihlet? Talán csak a költők találták ki, hogy imponáljanak nekünk.
Az igaz költészet, mint minden, ami Emberi Nagy, az Ész és Akarat műve. Az
ihletet is az Akarat parancsolja elő és az Ész irányítja.
„Egy gyanakvó angol feljegyzései“-ből.

Horatius is, mint díszítő tulajdonnév és mint preromantikus motívum: a mulandóság megszemélyesítője, jelenik meg Matthisson költészetében. Nagyon valószínűnek tartjuk, hogy itt, Matthisson verseiben történt Berzsenyi első igazi találkozása Horatiusszal. Már előbb megismerkedett ugyan futólag vele, apjával folytatott klasszikus studiumai és kedvetlen iskolás éve folyamán; de nem valószínű, hogy Horatius már ekkor sokat jelentett volna a számára. Apjához való furcsa viszonya bizonyára meggátolta abban, hogy az együtt olvasott klasszikusok lágyabb és melegebb hullámozást indítsanak meg benne; és az iskolai olvasás Berzsenyinél szelidebb természeteknek is el szokta venni a kedvét a klasszikusoktól, Berzsenyiről pedig ismert dolog, hogy nem tudta elviselni az iskola nyűgét. Horatiusra igazán csak akkor lett figyelmes, amikor Flaccusként megjelent Matthisson holdfényes, szomorúfüzes, kellemesen bánatos és diszkrétan mulandó tájképeiben. Ez a Flaccus már nem a Maecenás gúnyosszavú és mégis hízelgésre hajló barátja volt, nem az elpuhult ifjak és a hadisorból kivénült gáláns lányok ostorozója, kinek szavaiban talán a zordon apa menydörögte a kis Berzsenyi fülébe a *Persicos odi puer apparatus-t*. Ez a preromantikus szemmel látott Horatius volt az, aki könnyesen inti Septimiust:

ibi tu calentem
debita sparges lacrima favillam
vatis amici,

és a mulandóság sárga szelében borzongva kéri a szépnevű Leuconoét: *Tu ne quaesieris*, a napot és az órát. Ez a Horatius, Matthisson verseiben, a holdvilág mágiáját szereti, amint elömlik a ligetek fölött, és mindent, amit a holdvilág a lélekben jelent:

---

* V. ö. Széphalom 1929:85.

Süss ist, am Wogensturz in Tiburs Hain,
Wo Flaccus oft, entflohn den Schattenchören,
Im Mondlicht wandert ...

(*Der Gentersee*, 1803:10.)

Az újonnan megismert Horatius Matthisson verseinek preromantikus parkjában más tiszteletreméltó és melegszívű nagy emberek társaságában jelenik meg: ott szerepel Rousseau, az „ifjúság mágusa“, ahogy Jean Paul nevezi, a fiatalon meghalt Salis-Seewis, a költő, kinek halálát Matthisson oly mengrendítően siratja, a tudós Haller, Bonnet, a természet megértője, szegény Yorrick és a kísértetkirály, Ossian, mindannyian a preromantika jellegzetes képviselői; természetes tehát, hogy közöttük Horatius homlokára is a preromantikus napnyugta lágy reflexei hullanak. A fiatal Berzsenyi bizonyára szeretett volna mindezekkel az emberekkel közelebről megismerkedni, de dunántúli kis szigetén merengve a magyar könyvnélküliség nagy óceánja közepén, hogyan is juthatott volna ő Rousseau, Haller, Sterne műveihez? Mit tehetett hát mást, mint hogy mindazt a lelkesedést, kíváncsiságot és szeretetet, mely benne felgyülemlett, a preromantikus park egyetlen megközelíthető tagjára, az atyai könyvespolcra könnyen leidézhető Horatiusra szórta.

Berzsenyi ifjúkori versei még mind matthissonosan variálják a horatiusi témákat: pl. *Mulandóság* c. versében a preromantika őszszes requizituma felvonul, az omladozó vár; melyen az „őszült kor lelke leng“, a kősziklák, a „vadonnak csudái“, bajnokok sírja kísérletekkel, bajvívás, baglyok, pártás szüzek és mindez a gótikus apparátus horatiusi szüksézávú bölcseségbe torkol:

Hósek márvány sarompóit
Az idő eltemeti,
S a félvilág hódítóit
Feledékeny por fedi.

A bölcs, ki ma nagy lélekkel
A naphoz emelkedik,
Holnap gyáva gyermekekkel
Egy sírba ereszkedik.

Ebben a korszakában tulajdonképpen nem is lehet elválasztani, hogy mit tanult Horatiustól és mit Matthissontól, mert mindkettőtől ugyanazt tanulta csak: közös motívumokat. Horatiust azért szerette meg, mert a preromantikus szellemnek az őseit látta benne, a mulandóság régi nagy busongóját.

Tehát Horatius tulajdonképpen nem is hatott Berzsenyire abban az értelemben, hogy a Horatius verseiben formába zárt érzéshullámok hullámoztak volna tovább Berzsenyi költészetében. A lélek valóságában fordítva történt: Berzsenyi a maga érzéseit, a kora érzéseit beleolvasta Horatiusba, és azután Horatiusból kiolvasta, kitanulta azt, amit ő maga és a kora vetített belé. Az a Horatius, aki Berzsenyire hatott, nem volt azonos Qu. Horatius Flaccus-szal, aki Augustus idejében „virágzott“; hanem egy *eidolon* volt, egy vágykép, amelyet a preromantika állított magának bálványul és saját életérezésével töltött meg.

A régi korból kiválasztott ősebe a kor művészeti akarása sokkal erősebben beleivódik, mint amennyire azt az akarást a kor költői meg tudják valósítani. Senki sem tudott olyan romantikus lenni, mint Shakespeare, ahogy őt a romantika látta. Senki sem tudta a preromantika érzésvilágát oly tisztán kifejezni, mint ahogy azt a preromantikusok Horatiusból kiolvasták. Horatius az egész generáció nagy bálványa volt; Berzsenyi, ha történetesen nem Matthissonat olvassa, hanem egy másik német költőt, akár a Gleim-féle anakreotika köréből, akár Denist, az osztrák szomszédot, akár Lessinget, mindenképpen Horatiushoz kellett eljutnia: ahhoz a Horatiushoz, aki korának képzeletében élt.

A venusiai költő immár nem tiltakozott; a halottak nagy sztoicizmusával tűrte, hogy elfelejtsék mindazokat a tulajdonságait, melyek nem egyeztek a preromantikus világképpel és hogy meghamisítva előtérbe állítsák azokat a vonásait, amelyekre szükség volt: a mulandóság költészetét, az arany középszer bölcsességét és legfőképpen azt, ami Horatiusban legkevésbé volt eredeti, az antikos versmértéket a vele járó kifejezési formákkal, hogy a német, majd a magyar preromantika versformája legyen.

*

A *mulandóság* a kor egyik legfőbb lirai mondanivalója volt, Young *Éjszakái*, Gray *Falusi Temetője* óta az európai költészet nagy halál-orcheszterre lett, nálunk ez a hang Ányos Pál költészetével megindította újabb liránkat és a kortól és a nemzeti irodalomtól függetlenül is Berzsenyi legcentrálisabb átélése volt. De Horatius mulandósága és Berzsenyi mulandósága között egy hangulati különbség van, ami a téma azonossága mellett inkább csak a jelzők megválogatásában nyilvánul meg és mégis világok különbsége (amint hogy a versben a jelzők mindig sokkal többet vallanak a költőről, mint a téma). Horatius mulandósága derűs, férfias, emóciótlan,

klasszikus. A preromantikusok, Virág, Berzsenyi mulandósága fájdalmasan kéjes, vibráló, nyugtalan, túlradó érzés, mely disszonánsan támad fel a legnagyobb öröm közepén. Ők ezt olvasták ki Horatiusból; tehát valami egészen mást, mint amit Horatius mondott: önmagukat.

Hasonlóképp történt az *aurea mediocritasszal*: egy kis hangsúlyeltolással ebből is a kor egyik fő tendenciáját olvasta ki Berzsenyi és a kor: a rousseai visszatérést a természethez és az egyszerűséghez. Az igazi Horatius a középutat szigorú matematikai pontossággal középutnak gondolta kunyhó és palota között:

carret obsoleti
sordibus tecti, caret invidenda
sobrius aula.

(II. 10.)

Rousseau után a középut határozottan a kunyhó felé kanyarodik el. „Csak nehéz szükség ne zavarja kedvem“, köti ki Berzsenyi, egyébként az arany közepszer boldogsága inkább a kunyhó, mint a palota sajátja. Horatius megelégedéséhez nem kell non ebur, neque aureum, szívesen lemond Attalus kincseiről és a távoli Africából hasított oszlopokról, – de nem határozza meg közelebbről, hogy a polgári jólétnek milyen fokán érzi jól magát; talán biztosra vette, hogy minden olvasója tudja, milyen szép villája van Tiburban. Amilyen távolság választja el Horatius villáját Berzsenyi nádfedeles házától, olyan különbség van Horatius és Berzsenyi szerénysége között is.

Nem kér kínai pamlagot,
Sem márványpalotát a Megelégedés,

(kezdi Berzsenyi Horatius módján; de ugyanabban a hangnemben azután a preromantikus énekli tovább, hogy mit is kér:)

Többször mulatoz a szegény
Földműves küszöbén s durva darócain,
Mint a dáma kigyöngyözött
Keblén s ambróziás mellpatyolatjain.
Csendes szalmafedél alatt
A víg pásztori kor gyermeki közt lakik;
A természet ölebe dől,
Annak nyújtja kezét s mennyei csókjait.

(A megelégedés.)

A „víg pásztori kor gyermeki“, ime a rousseai boldog kisemberek Horatius előkelő ritmusaiban; a „természet öle“: a nagy preromantikus hitvallás, több mint hitvallás, világérzés, centrális vágy, visszatérni a természethez, az anyához. Berzsenyi teljesen horatiusinak szánta ezt a költeményt és a vers egy kis hangsúlyeltolódás által az egész preromantikus lélek krédójává vált.

De mindezeknél sokkal fontosabb az a formai mozzanat, amit Horatius Berzsenyi és a kor számára jelentett: az *antikos versforma*. (Versforma alatt ezúttal nem pusztán az időmértéket értjük, hanem mindazokat a formai sajátosságokat, melyeket a mértékes verselés magával hozott: kifejezéseket, mitológiát, képeket etc. Ezek Horatius legszemélyesebb és legfontosabb hatásai.)

Berzsenyi az első verseit rimes-időmértékes sorokban írta. Csak később kezdett el antikos mértékben írni, tehát már mint teljesen kialakult preromantikus, aki Horatiusban őst ismerte fel, találta az antikos versmértéket mondanivalói megfelelő formájának. Az antik ritmus: ez volt az új tömlő, amibe az új bort, a magyarul még nem dalolt, preromantikus, „berzsenyis“ tartalmat önteni kellett.

Mert nem szabad azt gondolni, hogy deákosainkat az antikos ritmus régisége, klasszicitása, humanisztikus századok által megszentelt volta vonzotta csupán; épen ellenkezőleg: az, hogy új, szűzi, romantikus forma volt, (V. ö. Horváth János i. m.)

Ez nyilvánvalóvá lesz, ha meggondoljuk, hogy deákosaink nem közvetlenül a latin irodalom hatása alatt buzdultak arra, hogy magyar időmértékes verseket írjanak. A latin irodalom csak latin költészetre buzdította őket, aminthogy Baróti Szabó, Révai és Rájnis szorgalmas latin verselők is voltak. (V. ö. Császár Elemér: *A deákos iskola*, Irod. Tört. Közl. 1904:19.) Arra, hogy magyarul írjanak, mindegyiket külön-külön német minták buzdították. (V. ö. Négyesy László: *A mértékes magyar verselés története*, 1892.) Meg akarták mutatni azt, hogy magyarul is lehetséges, ami németül, hogy a magyar a mértékes versben sem marad el a nyugati népek mögött. A német minta keltette fel bennük a nemzeti versengést, amit a latin minta hidegen hagyott. „Azt hisszük, mondja Négyesy, hogy ha a németek helyett a franciák lettek volna szomszédaink, sem a neologizmus, sem a mértékes verselés nem terjedt volna el nálunk oly erősen“ (i. m. 55. l.).

A németeknél az időmértékes verselés igazi megteremtése (nem beszélve a számtalan, jelentéktelen kísérletezőről) Klopstock nevéhez fűződik, Klopstock a német irodalom egyik legnagyobb nyelvformáló zsenije volt, egy egészen sajátos ízű, egészen „modern“, expanzív, romantikus, nyugtalan tehetség, akinek se antikokkal, se a klasszicizmussal semmiféle igazi kapcsolata nem volt. Az antikos verselést nem is azért hozta be a német költészetbe, hogy azt antikossá, hanem hogy *némétte* tegye: ezzel az energikus újítással ugyanis egy csapásra megszabadította a francia irodalom járma alól, melyben két évszázadon át robotoltak az élvezhetetlen német alexandrinok tömegét. Az antikos forma nagy, merész újítást jelentett; a maga idejében még sokkal túlzóbban modern volt, mint a szabad vers forradalma a XIX. század végén és sokkal nagyobb ellenkezést váltott ki. Az antik forma ekkor épen nem a kötöttséget jelentette, hanem a *szabadságot*: felszabadították a költészetet a konvenciók, költői sémák alól, melyek az alexandrin-költéssel elkerülhetetlenül együtt jártak, és kényszerítették a költőt, hogy ahelyett, hogy beérné a könnyen elérhető sémával, lelkiismeretes önmagába mélyedéssel vagy fantáziájának eksztázis felhevítésével keresse és megtalálja az új és igaz kifejezést. (V. ö. Strich: *Deutsche Klassik und Romantik*, 228–29. l.)

Az antikos versmérték bevonulása a nemzeti irodalomba: a romantika kezdete. A romantika tulajdonképpen minden irodalomban úgy indult meg, hogy a költők belefáradtak az alexandrinba és abba az egész komplexumba, ami vele járt. Az alexandrin két egyforma hosszú felével egy *lelki egyensúlyt* jelentett, ami a XVIII. század közepén kezdett hazug egyensúlyvá válni; jelentette könnyen kezelhetősége által a költészet dilettantisztikus felfogását, méltósághiányát; jelentette a józanságot is. A francia romantika legnagyobb tettének azt tartotta, hogy odébb helyezve az alexandrin sormetszetét, felbontotta az addig szent egyensúlyt. A romantika első fázisa, a preromantika, két fegyvert ismert az alexandrin ellen: a mai szabad vershez hasonló versprózát (Gessner, Ossian; ez nálunk alig szerepel, Döbrenteinél, Kisfaludy Károlynál) és az antikos verselést.

A vers reformációjára minálunk is szükség volt. A magyar alexandrin, a Zrinyi-sor, Bessenyei és Ányos Pál korában a népi konvenciók, a XVII. és XVIII. századi formahagyományok erejével bénította a magyar lírát, amely hagyományok ráadásul rossz, kezdetleges, tehetségtelen hagyományok voltak, hiszen addig a Zrinyi-sornak csak egy igazi művésze volt, Gyöngyösi.

A rímes-időmértékes, „nyugateurópai“ verselés nem jelentett radikális szakítást a népi formahagyományokkal, mert ez a forma a magyar ritmussal époly könnyen összebékíthetőnek bizonyult, mint az ősi német ritmussal. Ez volt az oka annak, hogy később a „nyugateurópai“ és a magyar verselés szintéziséből nőtt ki a XIX. század nagy lírája. De Berzsenyi korában még nem lehetett megbékülni a népi verseléssel; erős orvosságra volt szükség, hogy eltisztítson mindent, ami korhadt és életképtelen, tabula rasa-t kellett csinálni, a magyar költészetet egészen előlről kezdeni, ha utól akarták érni a száguldó Európát – és ezt az újrakezdést jelenti a „deákos verselés“.

Ilymódon minden, amit Berzsenyi Horatiustól tanult, voltaképpen a preromantikus szellem önkifejezésének bizonyult; és amikor megpróbáltunk felelni a pozitív filológia Berzsenyi-problémájára: – hogyan viszonylik Berzsenyi Horatiushoz – egyúttal a szellemtörténet Berzsenyi-problémájára is feleltünk: hogyan helyezzük el Berzsenyit a korában.

II.

Berzsenyi ihlete

Miután Berzsenyit kapcsolatban találtuk korának uralkodó szellemi áramlatával, a következőben megpróbáljuk azt bizonyítani, hogy ezek a történelmi adottságok, melyeket együttvéve korszellemnek szoktak nevezni, nemcsak a költő tartalmi, tárgyi és formai sajátosságait színezik át, de még azt is, ami leginkább egyéninek látszik benne: az *ihletét*. Az egy, konkrétan adott, költő vizsgálatán keresztül ugyanis azt az általános, művészet-lélektani meggyőződésünket szeretnők illusztrálni, ahogy az igazi költő igazi ihlete nem olyan irracionális, kiszámíthatatlan, öntudatlan lelki aktus, mint ahogy a köztudatban ma is élő *romantikus esztétika* tanítja, hanem tudatos és ösztönös, akart és önkéntelen, egyéni és történelmi erők csodálatos összeszövődése.

A tisztelet az önimádásnak egy civilizált formája: csak azt szoktuk tisztelni másban, amit önmagunkban értéknek tartunk. Matthiesson, Berzsenyi és kortársaik kiolvastak a nagy mintaképből mindent, ami önmagukban megvolt; olyat is, ami a mesterben sohasem volt meg. Így volt ez az ihlettel is. Az ihlet, az inspiráció a preromantika szezám tárulj-ja, mely megnyitja a költői kincsek végtelen barlangjait. A nagy preromantikus gondolkozók, Hamann és Herder, szerint az ihlet teremtette meg a nyelvet és a mithoszokat, tehát az emberi kultúra alapját. Az ihlet képesíti az embert a természet megértésére és az ihlet fogja az embereket a világfejlődés végén a természethez visszavezetni. (Novalis, Schelling, a német romantika első generációja. Tulajdonképp már nem preromantikusok, de Berzsenyinek kortársai.) A keresztény szentkötveket ihletett férfiak írták és a kereszténység az ihlet vallása. (Fr. Schlegel, Blake.) Ihlet nélkül csak francia klasszicizmust lehetett teremteni, minden igazi alkotót az ihlet tett nagygyá. Ez a *szárnyas ló* kultuszának a fénykora; a szárnyas ló most több, mint a költők törzsének totemállata:

ő a világtörténelem értelme és megvalósítója.

Még Horatiusból is az ihlet dicsőítését olvasták ki, azzal a jellegzetes és ösztönös hangsúlyeltolással, ahogy a horatiusi mulandóságot és arany középszert félreértették. Horatiusnak több költeménye (így a *Carm.* II. 19, és III. 25.) örökíti meg a bacchikus eksztázist, még pedig olyképp, hogy a versnek az a fikciója, mintha a költő Bacchus által megszállott, „enthusiastikus“, vagyis istennel eltelt állapotban írta volna. A fikció meglehetősen átlátszó formai szempontból is; a szigorú és nehéz mérték kifogástalansága elárulja a józan gondot, melyet ráfordítottak; de Horatius valószínűleg nem is akarta, hogy eksztázisát betű szerint vegyék.

A horatiusi versekben szereplő eksztázis misztikus-vallási, sőt kultikus, szertartási természetű; képei egészen konkrét dolgokra vonatkoznak, a Bacchus isten orgiasztikus istentiszteleteire; az eksztázis kivetítő ereje nem valami világon túli emelkedettségre dobja, hanem a bacchikus hagyományoknak megfelelően a vad erdőbe, ahol a részeg menádok tánca tombol. – A preromantikusok azonban, céljaiknak megfelelően, ezt az eksztázist költői eksztázisnak értették, az ihlet állapotának; a bacchikus erdei istentisztelet leírását pedig nem úgy fogták fel, hogy az elragadott Horatius testi valóságban részt vesz benne, hanem mint egy víziót, mivel az ihlet fogalmához hozzátartozik, hogy a költőnek látomásai is legyenek. Rendkívül jellemző pl. Herdernek egy verse, mely a fentemlített két horatiusi óda hatása alatt, de preromantikus átértékeléssel íródott:

Wohin, wohin! reisst du, bluthändigte Phantasei,
Mit blitzendem Aug' und Furienhaar
Mich fort über Klüft', über Fels, über wolkenschäumende Wellen,
In welche Zauberland!

(*Suphan, 29:265.*)

Így alakul át Bacchus, az antik isten, Phantasiává, a romantika istennőjévé, kihez annyi költeményt zengett a kor (nálunk *Kazinczy, Kölcsey, Kisfaludy Károly*), így alakul át a vallási eksztázis költői ihletté.

Hogy a mi deákosainkhoz kinek vagy kiknek a közvetítésével jutott el az ihlet centralitásáról való felfogás, pontosan nem lehet megmondani. Az ihlet elméletét kidolgozó nagy munkákat, *Young Conjectures*-jeit, *Hamann* és *Herder* műveit nem olvasták. De nem is kellett olvasniok; költőkre legerősebben nem az a könyv szokott hatni, amit olvastak, hanem amit nem olvastak, amiről csak hallottak, és épen nem-olvasott, ismeretlen voltak ragadja meg a fantáziájukat. Az ihlet hite benne volt a kor levegőjében, amit minden könyvből, minden szellemi beszélgetésből magukba szívtak, akárcsak a mulandóság, az arany középszert és az antik versforma felszabadító hatásának a gondolatát. Ha másból nem, a preromantikus módon olvasott Horatiusból kellett magukba fogadni az ihlet kultuszát.

(Folyt. köv.)

(Budapest)

Szrb Antal

MINT A HAJÓTÖRÖTT

Mint a hajótörött palackját,
Úgy dobtam el e verset én,
Fölrva életem kudarcát
Reménytelenség szigetén.
Vándor, ha eljut a kezedbe
E pár sor, gondolj szánva rám,
Kit elhagyott a jó szerencse
És nem lelt fényt az éjszakán.
Csak tenger, tenger, mint a kóró
Magánosan és hasztalan,
Vak és siket nekem a sorsom
Minden poggyászmom odavan.
Kitárom a világviharnak
Vacogó, tépett lelkemet
És várom az örök hatalmat,
Amely kegyképen eltemet.

(Budapest, 1929 márc.)

Juhász Gyula

ERDÉLY HERCEGE*

III.

Szeptember utolsó felében apró kirándulásokat tettünk a Párizs körüli erdőkbe. Hála a köztársasági kormánynak, a párizsi szerelmesek a nyári délutánt vidéki kastélyokban és parkokban töltik, mintha előkelő rokonságuk élne a vidékén. Az első csók után az ember kiszökik a hordából, hogy új erdőben keressen menedéket. De a civilizált ösztön kimerül egy délutáni sétától és az pesti vonatok visszahozzák a lázadó párokat a tömegbe, ahol az emberek egymást gyűlölve valahogyan mégis csak megélnék. Esztella nagyon sok okos dologra tanított meg utazás közben, anélkül, hogy elvesztettem volna a fölényemet. Ő csak lelkiismeretes műveltséggel, de én a poézis erejével közeledtem a dolgokhoz. Így hát kettőnk közül mégis csak én éreztem magamat otthonosabban Blois és Chambord multjában.

Szeptember utolsó napjaiban kora reggel valamennyien kimentünk Reimsbe. Előző este Taylor asszony és Artúr végleg megállapodtak a házasságunkban, mert indulás előtt a bátyám gyöngéden megérintette a vállamat.

– Sebestyén, – mondta meglegedetten – nemsokára már csak kettesben utaztok Esztellával.

Széles dombok alatt futott az autóknk. Néptelen utak és jeltelen falvak futottak velünk szembe, a Champagne nehéz sarában tisztán és ápoltnak álltak a fehér katonasírok. Egy-egy magános ló állt szimatolva a szántás közepén, a gazdátlan eke előtt, aggódó mozdulatlanságban. A telt, sötét felhők Páris felé menekültek az elhagyott vidékről. Láthatatlan falvakon rohantunk át, csak a levegő furcsa örvénylése árulta el, hogy itt valaha falak és kémények álltak.

A dómot déli nap sütötte, mikor eléje értünk. Az elhagyott téren egy levelezőlapárus állt, aki diszkrétén jelezte, hogy néma hadirokkant. A földig lerombolt város fényképeit árulta és énekelt hozzá valami tagolatlan, hosszú sírást, valószínűleg a levelezőlapok árát, s ez a hang az elárvult majom bögésére emlékeztetett a dzsungel fenekén.

A templom kapujában csonka szentek és fejetlen kérubok szelíden fogadták a hízelgő napfényt. Valamennyien Szent Dionizost utánozták, aki maga vitte elgurult fejét a kosárba, hogy a hóhért megkímélje a véres tehertől. A küzdelmes egyház jelképeiről a bomba lehámozta a szilárd mosolyt és a szilárd tekintetet. A lélek nagy erőfeszítése, amit egymáshoz hasonult homlokuk és kezük máramár egy örökkévalóságig megrögzített, ismét visszahúzódott a lélekzet nélküli anyagba. Pedig a halállal zsúfolt anyag csak annyiban vigasztal, amennyiben tiszta formává lesz, a forma változtat minket elviselhető lénné. A srápnell letörölte róluk az üde és személytelen mosolyt, a nyájas remete szobrából elhagyott bujdosó lett, a pásztorból kétségbeesett szempár, az angyalból halál. S a kőben újra feljajdult a kialvó gondolat, aminek a hit valamikor állhatatos formát adott. Még így is oly halkán panaszkodott a szobrok keze és merev arcuk, hogy az ember könnyű szívvel ment el alattuk. De a templom hátulján, a kórus fölött, a csatornák és vízköpők szövevényében a megmaradt kőállatok iszonyúan üvöltöttek a keletről érkező felhőkre. Szorongó kutyák ordítását hallottam a magasból. Úgy látszik, hogy a felbolygatott állatok még mindig gránátot vártak az égből, amelyből csak esőt szűrtek és köptek a sötét földre századokon át.

Amikor a déli kapun a templomba léptünk, a portálé legbelső szobra visszatartott. Biztosan Ó-testamentomi bíró volt, mert egy bíró állhatatos arcára hasonlított, az apáméra. A hűvös reimsi napfényben még egyszer viszontláttam apám halotti maszkját egy tiszta erdélyi ágyon.

– Nézd csak Esztella, – szóltam izgatottan – mennyire hasonlít rám ez a szobor! – Esztella édesen mosolygott.

– Nincs neked ilyen szigorú arcod, nem is lesz soha. Miért akarsz épen ilyen rideg archoz hasonlítani? – Hirtelen egy tükröt vett ki táskájából és eléem tartotta. – Nézd meg, milyen fiatal és gondtalan az arcod. Nem fog megöregedni soha.

Eltoltam a tükröt és kötekedve kérdeztem:

– Ugyan miért, nem Esztella? Azt hiszed, fiatalon halok meg? – De Esztella ismét komolyan és állhatatosan nézett a szemembe, úgy, mint amikor a francia határt átléptük.

– Fiatalon halunk meg, mint az istenek!

Egymástól eltávolodott akarattal, de még mindig egymáshoz tartozó szívvel léptünk a templomba.

*

Október elsején passy-i villájuk szalonjában megkértem Esztella kezét.

– Hiszen ez már nem volt titok közöttünk – mondta nyájasan Taylor asszony.

Artúr hozzátette:

---

* V. ö. Széphalom 1929:101.

– Ebből az alkalomból Missis Taylor ünnepi déjeunert fog adni a barátaink tiszteletére.

A rue C . . . . . i vendéglő különtermében fakirarcu francia pincérek paravánja takarta el előlünk a megrakott asztalokat. A diplomáciai testület élén egy ősz főúr állt, régi quartier-beli ismeretségünket alig észrevehető mosollyal honorálva. A vendégek pontosan érkeztek, elsőnek Saint-Sauveur-le-Vicomte grófja, egy hervadt nő társaságában. Öregedő francia nyelvtanár volt, aki a maga heroikusan viselt csunyaságával azokra a himlőhelyes, dámákra emlékeztetett, akik valamikor Franciaország minden marsallját magukba bolondították.

– Nagynéném. Most érkezett a Berryből.

– Grófnő, hosszabb ideig marad Párizsban? – kérdezte Taylor asszony elragadtatva.

– Ideköt pedagógiai érdeklődésem – célzott fanyarul a tanár a kenyérkeresetére.

Tüstént azután Saint-Sauveur-le-Vicomte grófja misztikus történetbe kezdett arról, hogy miként lett belőle a miliő-elmélet kedvéért Páris leghíresebb kutyatolvaja, aki a környezet hatását az ellopott kutyák szokásain tanulmányozta.

– Maga most sem szokott hozzá a mi naiv erkölcsainkhez – tüntetett Taylor asszony hízelgő mosollyal a polgári világrénd ellen. Sajnos, az angol konzul az amerikai asszony kegyétől vérszemet kapott, föllázadt kiosztott szerepe ellen és a saját lábára állt a játékban. Artúr legnagyobb rémületére egy néger inassal állított be, akit selyem bugyogóba bújtatott. A fekete fiú piros bársonypárnán egy görbe kardot hozott nekem, valami híres pengét, ami nagy szerepet játszott egy perzsa szabadságharcban. A gróf gúnyosan megjegyezte:

– Mi már elszoktunk az ilyen feudális ajándékoktól. Igaz, grófnő? – Az asszony bólintott. – Nagyjában adoptáltuk a forradalom eszméit.

A diplomáciai testület doyenje intett és a tálak nesztelenül megindultak az asztalok felé.

Déjeuner után négyesben visszatértünk a villába. A kapuban töméntelen gyermek várakozott. Taylor asszony a nap emlékére meg akarta ajándékozni a negyed valamennyi gaminjét. Irtózatos robajjal követtek a szalonba, ahol a fiúk csákót és puskát, a lányok pedig főzőedényt kaptak. Az első fegyverpróba zűrzavara elől bemenekültünk a szomszédos szobába. Hirtelen a vad lövöldözés fölé szökött a házbeli asztalosfiú hangja. Nagy mozgás támadt és a szalonból kettős sorokban kivonultak a fiúk, puskával a vállukon, mögöttük a lányok, zörgő edényekkel. Egy szempillantás alatt a köztársaság önkénteseire ismertem, akiket Hugo Viktor versében asszonyaik a futóárokig kísértek. A csapat arcvonalba állt előttünk, az asztalos fia kilépett és jelt adott a sortűzhöz úgy, ahogy ünnepnapokon a Diadalív előtt látta. A katonák a fenyőfavesszőt a pléhcsőbe nyomták, fölkapták a puskát és a plafonra lőttek. A vesszők gummidugója nagyot puffant s a vesszők úgy hulltak vissza közénk, mint a megolvadt jégcsapok. Fölláttam és kezet fogtam a parancsnokkal.

– Köszönöm – mondtam katonás egyszerűséggel.

Ez a katonai díszlövés nyilvánosan is közölte a néppel Erdély hercegének eljegyzését Taylor Esztellával.

Éjjel hirtelen fagy támadt és másnap késő ősz volt Párizsban. A Madeleine-templom lépcsőit sárga levél borította és száraz plátánlevelek sziszegtek a Rue Royaleon le, a Concorde-térig.

Ilyenkor válnak el egymástól a legendás szerelmesek. A csillagból lett szerelmes visszatér a halvány őszi égbe és az elhagyott pásztor halálos álomba merül a cserje alatt. Megmozdul az őszi tó, ébrednek benne a megölt szeretők és a hold ezentúl elkerüli a vizeket, mint egy megcsonkított arc a tükröt. A világ megtelik nyugtalan állati szemekkel. Várják az orkánt és a fagyot, amelyek elől nekik és Jézusnak istállót épített az ember.

IV.

Ezzel eljutottam ahhoz a részhez, aminek a kedvéért tulajdonképpen emlékiratom elkészítéséhez fogtam. Alapjában véve nincs benne semmi rendkívüli, de dokumentumul szolgál a koromról, amit szeretek s amiben szívesen élek.

Taylor asszony a szabónőjénél egy svéd nővel ismerkedett meg. Az asszony valami nagy erdőbirtokon felejtette a férjét, lóháton Stockholmba mert, ahonnan később Rómába költözött, hogy katolizáljon. Többet sohase jutott eszébe a férje, mint például egy matrözlegénynek az a szeretője, akit csak a csillagok fényénél látott a trópusi parton. Taylor asszony az eljegyzést követő héten meghívta teára. Esztella hangversenyen volt, ahová a dolgaim miatt sehogy sem tudtam eljutni, késve érkeztem a villába, úgy hogy csak hármásban voltunk a látogatás alatt. Az asszony megkért, hogy kísérem haza. Az uccán kocsiért akartam szólni, de ellenezte.

– Megszoktam az erdei sétákat, különösen este, amikor a madarak elhallgatnak – mondta. – Menjünk inkább gyalog.

Már a hangjából kivettem, hogy nagyjában tisztában van velem. Nem mintha sokat tudott volna Erdély felől, a földrajzot utálta, különösen azt a földrajzot, amiben kevés a fény. Azonban a sors néha úgy szolgáltatja ki a lelkünket egyeseknek, hogy sem mi, sem az nem tud védekezni az ilyen meztelen és reveláló pillanat ellen. Ez az önkénytelen pillantás sohasem jelent fegyvert és fölényt a leleplező számára, aki csak ritkán eszmél démoni erejére. Inkább csak bizalmatlanságot jelent a leleplezett szív részéről. Az ember ragaszkodik ahhoz, ahogy maga befolyásolja a maga megismerését. És talán csakugyan a legszebb mánia az, hogy a lélek mindig

gazdagnak akar látszani, különösen a nagy szenvedések után.

Elég az hozzá, hogy az asszonnyal úgy beszéltem, mintha kezdettől fogva be lett volna avatva a komédiába. Bizalmatlan és ellenséges voltam iránta, így hát nem maradt más hátra, minthogy udvaroljak neki. A francia nyelv nem szolgálja szívesen az idegent és elrejtí szörnnyait a poézis elöl. Elmondtam, hogy mennyire vágyom Svédországba, amin csodálkozott.

– Sokat szivaroznak ott a férfiak – mondta melankolikusan. Azután megkérdezte, hogy hol lakom.

– Sohasem jártam a Szent Lajos szigetén – mondta elcsodálkozva. – Holnap elsétálok arra. – A szeles Invalidus-téren elváltunk. – Jó éjszakát, herceg. Ha eljön Svédországba, jöjjön s nézze meg a lovaimat. Erős állatok. Akármelyik elviszi Erdélybe.

A haragtól állva maradtam. Ahogy elindult, még egyszer visszafordult:

– Jó éjszakát prűcsök herceg – és a szemöldökét lágyan fel-húzta, mint aki bosszankodik egy ügyetlen tréfán.

Ágota asszonyt nem Svédországban láttam viszont, hanem másnap éjfélkor a szobámban. Az ágyban feküdt s úgy látszik, hogy könnyű szendergébsből riadt fel, amikor a villanyt fölcsavartam.

– Oltsa el kérem a lámpát – szólt halkán.

Leültem az ágy szélére. A paplanon egy kihült asszonyi kézre találtam.

– Itt akar maradni?

– Csak ma, azután többet soha.

Sokáig húztam a vetkőzést: nehezen váltam meg a levetett ruhától, egyenként megvizsgáltam az ablakok zárját.

– Hideg van? – kérdezte Ágota, aki egy gyermek odaadó figyelmével kísérte mozdulataimat. Összemosolyogtunk, elszégyeltem magamat és az ágyhoz lépve felemeltem a takarót. Akkor az asszony egy kicsit elfordult tőlem és kinyújtózva a két karját a feje alá tette. Ahogy a karját ezzel a mozdulattal leszerelte és a védekezés leghalványabb szándékáról is lemondott, olyan önhitt és fölényes volt a teste, mint egy remek torerőé, aki összebilincsel bokával döfi le a bikát. De a játékban a megzavart Erdély hercegének is szerep jutott s így történt, hogy a két test csak lassan közeledett egymáshoz. Szép, hosszú törzse egy ledöntött fenyőre emlékeztetett és a forró homályban megláttam azt a Dél felé tóduló svéd folyót, amelyben az ilyen szálfá főlíg lemerülve és a sodor felé csúszva ázik. Szél tördelte a galyakat a régi udvarban, ahonnan nyerítést hallottam, talán annak a lónak a nyerítését, ami Ágotát az erdőbirtokról erre a kalandor életre szöktette. Átölelve tartottuk egymást és mind a ketten a fénytelen ablak felé fordultunk.

– Mondd – kérdezte nagysokára – mióta élsz te ilyen hazátlanul?

– Beszélj másról, Ágota.

A haja sziszegve súrolta a párnát. Felém fordult. Olyan közel feküdt az arcunk egymás mellett, hogy a szavait nem is a fülemmel, hanem az ajkammal hallottam.

– A megszólalásig olyan vagy, mint az öcsém. Amikor tegnap Passyban megláttalak, alig tudtam visszatartani a sírásomat.

Csodálkozva emeltem fel a fejemet.

– Másképp nem is találnál itten – folytatta szomorúan, elgondolkozva. – Csak azért jöttem ide a megkérdezéssel nélkül, hogy még egyszer megismételjem azokat az éjszakákat; amiket húsz év előtt töltöttem vele „odafönn“, amikor az anyánk még egy ágyba fektetett.

Most már mély öröm remegett a testemben és a gördülő csókoktól megszelídülve, végre a gyönyör jászolára hajoltam és olyan letompított kábulatban voltam, mint egy fiatal állat a homályos istállóban, amikor csattog a kondér és ropog a zab. De ahogy Ágota szemével találkoztam, önkénytelenül az ajkamra csúszott egy kérdés, ami nem is érdekelt.

– Hol van most az öcséd?

Ágota megcsókolta a homlokomat.

– Valamikor Rómába indult. Az úton azután eltűnt. Még lány voltam. De már megvolt az a lovam ...

– Amelyik Stockholmba vitt?

Igen. Eltűnt öcsém nyomába.

Elmosolyodtam.

– Hátha én vagyok ő? – kérdeztem maliciózan.

– Lehet – nézett rám konokul és kihívóan. – Te is üvegből vagy, abból volt ő is. Az efféle üvegből való fiút egy gyémántasszony egykettőre kettévágja.

Most önkénytelenül egy penge kifogástalan hajlékonyságát utánóztam, hogy megcáfoljam a szavait. Végre eljött az a pillanat, amikor a szerelmesek visszaszerzik ősi ügyességüket és olyan okosan érintkeznek egymással, hogy a szemérmes és magános emberi test a másik testtel iniciáléba fonódik. De az asszony a mélyből még mindig tisztán mondta:

– Te pedig sohasem jutsz el Amerikába. Gryenge szívű vagy ahhoz.

– Ágota se lesz az enyém?

Akkor csak hallgatott, megmerevedett keblekkel. Fiatal halott lesz belőled, gondoltam hirtelen Esztella

reimsi szavaira. Ágotára roskadtam, aki most végre megenyhülve fogadott.

Amikor az öröm fenekére leszálltam, már olyan gyöngé és alázatos voltam, mint aki percek múlva utolsó csöppjéig elvérzik. Így áll a szarvas a kill után két vadász erős markában és pillanatok alatt kidől belőle a vér. Nehéz öröm volt számomra Ágota, nem ajándék, csak játék, amiben fölénye és legyőzhetetlen ironiája ellen küzdöttem. Tudtam, hogy Ágota látogatása nem nekem szól, hanem annak a legendás Erdély hercegének, akit egyetlen éjszaka alatt szét lehet morzsolni, mert virágból való. Rajtam próbált bosszút állni, azon a férfin, aki megalázóan elárulta neki, hogy csak az asszony él a szerelemben, a férfi előbb-utóbb visszatér az egyedülletbe, ahol erejére talál, mint Sámson a hajára. Ebben a percben ösztönszerűen a férje nevét kerestem, aki ma ismét elhagyottan él a fenyvesében és egykedvűen küldi a fát délre, ahová az asszonya vándorolt.

Elnyúlt testtel feküdtünk egymás mellett. Olyan nevetséges és irreális voltam, mint az a két lány, akinek Artur kíméletből szállást csinált. És vajjon nekem nem éppen olyan gonoszul adott szállást?

– Alszol? – kérdezte Ágota hosszúra nyúlt csöndben. Erre az egyszerű kérdésre egyszerű csókokkal feleltem. Künn megvirradt.

*

Pedáns rendre ébredtem, még a könyveim is sorjába voltak rakva. A szobában hideg szél futkosott. Mielőtt Ágota elment, kinyitotta az ablakot, hogy a dolgos őszi szél a látogatás illatát elrabolja. Felkeltem és becsuktam az ablakot. A szomszéd házból egy ősz tudós intett át borzasztó barátságosan, úgy látszik azt hitte, hogy Ágota még a szobámban van és az enyém. Egy kicsit szomorú voltam, könnyű, párisi szomorúsággal, amit az ember olyan szívesen hordoz. A hideg mosdó magamhoz térített és a párolgó csészét már úgy-ahogy megvigasztalódva fogadtam.

Nem vagyok problematikus ember. Ezért az a habozás és furcsa ellenszegülés, amit Esztellához való szerelmemben éreztem, inkább kétségbejött sem mint kutatásra szoktatott. Halálos orkánra vártam és helyette a lelkem mélyén csupán egy ironikus tekintet nézett az esküvőm elé. A nehéz kéj és Ágota megalázó csókjai kerülő úton végre megoldáshoz segítettek. Beláttam, hogy Artúr fáradtsága hiábavaló, nem vagyok a 18. század udvaraihoz méltó kalandor. Velem Kolozsvár pusztulásáért nem lehet szellemes bosszút állni. Nehéz örökséget hoztam magammal, egy szomorú kötelességtudást, ami a protestáns Joóknak önkínzó örömét okozza. A reimsi szobor egyszer mégis hasonlítani fog rám. Eddig is hidegen követett a játékba és nem vett részt Esztellával a szerelemben. Makacsul várt a maga órájára, mint a fanatikus katona a hősi halálra. Olyan országból jöttem, ahol ragaszkodnak az örömtelen vértanu-élethez és ez az ösztön százféle mesés, apollói bőr alatt is tovább él. Ágota végre hozzásegített ahhoz, hogy a gyöngé, üvegből való Erdély herceget megalázzam: a csókokban nemcsak egy bátor, északi száj, hanem elnyomott kötelességtudásom is megérezte, hogy a princ nem vakmerő Casanova, tétovázik s eladott árnyékát nem tudja a szarkasztikus ördögtől visszaszerezni.

Az előttem lévő tükörben most a belépő Artúr arca jelent meg. Megfordultam. A bátyám teleírt papírt tett elé.

– Kérlek, intézd el a héten ezeket a dolgokat. Legkésőbb november közepén elutaztok Amerikába. Azt akarom, hogy biztos révbe jussál, mielőtt a szívem cserbenhagy.

Ránéztem kimerült, beteg arcára és mégis alig találtam erőt az igazsághoz. Felálltam, de a lábaim remegtek.

– Szakítok Esztellával.

– Úgy? Akkor három nap múlva utaztok. Ma kimész a pályaudvarra és lefoglalsz magatoknak egy külön szakaszt. Tayloréknak majd bejelentem, hogy beteg vagy, az elutazás napjáig nem láthatjátok egymást. Megértetted?

– Megértettem.

– És nehogy szököni próbálj.

Nem is próbáltam ellenállni a halálosan beteg szív földöntúli erejének. A Soufflet-ben ebédeltem és délután még egyszer megismételtam az Esztellával megtett sétákat, de most már magamban. A Luxembourg-kertben végeztem, ahol németarcú szobrok őrzik a francia gyerekeket. Úgy ért utol az alkony, mint egy édes szerető. Amikor megfordultam, egy ismeretlen, édes arc nézett rám mindenünnen. Akkor elindultam a pályaudvar felé.

Már nem is éreztem a súlyomat, azt hittem, ködből vagyok. Csak lengtem hóbortosan, irreálisan, mint egy ellopott kép. Könnyű csillagpor rezgett a kabátomon és olyan futólag fűződtem a szembe tóduló emberek életéhez, mint egy virágcsokor a bálhoz. Dionizoszra gondoltam, a száműzött istenre, aki az Olimposz bukása után némelyek szemeláttára visszatért az ősi tengerbe, ahonnan származott. Azóta rövid és költői életekben keresi vissza az utat a világba, de nem jut a számára több ünnep. A tenger türelmes s az időtlen hullámok időnként egy fiatal, álruhás istent fogadnak vissza. Itt az állomás, herceg állj meg. Nem úrfi, menjünk tovább. Hív a tenger. Pezsdítsük meg a habot, mint a ráöntött bor. Az óceán más ifjút is görget: Dionizosz valamennyiükben szerencsét próbált. Fiatal kalandorok repülnek a víz alatt, törrel a foguk között vagy repülőmaszkkal ázott hajukon. Herceg, ne mulasszon el egy rendkívüli halált!

Valaki udvariasan megszólított:

– Parancsol, uram?

A pult előtt ideges asszonyok tolongtak. Megrendeltem a fülkét és átvettem az ülőhelyek számait. Azután

kimentem a pályatestre, hogy elmerüljek az ideges tömegben.

– Hova utazik, uram? – kérdezte szokatlan előzékenységgel egy francia ellenőr.

– Indiába – feleltem, mert még mindig az Indiát járt Dionizosz járt az eszemben.

Kimentem a kupola alól a nyílt pályára, ahol a tompán fénylő sínek egymástól elhajolva szétágaznak az éjszakában. Az összekötő vasúti hidon egy piros lámpa lüktetett. A csarnokon kívül a cherbourgi vonat indulásra készült. Lila gőz gomolygott a mozdony alól, a vezető és a fűtő az ajtóra támaszkodva nézték a türelmetlenül sétáló utasokat. Az egyik másodosztályú kocsni előtt egy fiatalember állt és cigarettázott. Megálltam, hogy jobban megnézzem. Néhány évvel idősebb volt nálam, a tartása egy kicsit nehézkes volt, mint a fiatal férjeké, akik túlozzák a családi gondjukat. Annyira ismerősök voltunk egymásnak, hogy szemérmetlenül és nyíltan vizsgáldtunk. Hirtelen gőz ömlött ki a kocsni alól és a gőztől gyöngéden elmosott vonásokban elmosódott gyermekvonásokra ismertem.

– Deák Virgil!

Tétovázva nyújtotta a kezét.

– Nem ismered rám? – kérdeztem megzavarodva ... – Joó Sebestyén vagyok Kolozsvárról.

Deák Virgil elcsodálkozva ölelt magához.

– Te vagy az Sebestyén! – kiáltotta. – Ismerős volt ugyan az arcod, de nem mertem arra gondolni, hogy a barátom volnál, olyan fiatalnak látszol.

– Ha te ennyire sietsz a hervadással ... – mosolyogtam. Deák Virgil a fejét rázta.

– Úgy nézek ki, mint általában a korombeliek. S a ráncaim csak arra céloznak, hogy már ragaszkodom az élethez. A te arcodat könnyebben megkívánja a halál – tette hozzá iriggy mosollyal, mert nincs, amit elsímitson rajta. – Egyébként mi van veled?

– Vőlegény vagyok – feleltem kitérően. Karonfogott. A sístergő mozdony felé sétáltunk.

– És te Virgil? – kérdeztem idegesen. Félttem, hogy tovább firtatja az életemet.

– Hivatalos úton vagyok. Én, aki azelőtt ifiú elmével Zágoni Erzsébetért ellátogattam Antwerpenbe és megostromoltam Utrechtet ... ! – legyintett. – Cserbenhagyott a költészet.

A vonat előtt megállított és szembefordult velem.

– Tudod, az arcodra már nem emlékeztem, de azért az utolsó időben sokszor eszembe jutottál. Azt hiszem, te voltál az első, aki komoly fiút akartál belőlem csinálni.

A fejemet ráztam. Nekem már nem volt közös emlékem övele. Deák Virgil azonban biztatott.

– Jusson csak eszedbe a Jára vize és az Andrassy-havas! Mind a ketten kicsik voltunk, s bizony fene gyávák. De te legalább szépen öltöző, okos fiú voltál! Nem érdekelt se a vadászat, se a viperaölés. Nagy könyveket hordoztál a hónod alatt, amikor én még alig tudtam olvasni.

– Hosszú nadrágban jártam – ismételtém elmélázva. – Elkísértél a patakhöz, amikor pisztrángozni mentem.

– A víz közepén ültünk egy lapos kövön – élénkültem fel én is.

– Te a vöröskabátos angol tisztokról meséltél, akik a favarakban nagyokat isznak és az erődből emberre vadásznak. A szegény indiánok a Nagy Rabszolga Tó partján búsulnak és hiába szívják egymás között a békepipát. Az erődben szól a zene s a gonosz örség elfogott indián lányokkal táncol.

– Bőrharisnya – fuldokoltam. Mind a kettőnk szemében könnyet ért. A francia mozdonyvezető lecsüngő cigarettacsutkával bámult ránk és a nemzetiségünket találgatta.

– Akkor megfogadtam neked, hogy ha felnövök, kimegyek Canadába és az életemet az indián lányok kiszabadítására szentelem.

– Bevallom Virgil, hogy erre a fogadalomra már nem emlékezem.

– Nekem is csak most jutott eszembe, amikor rájöttem, hogy a szív első rendetlen viharai után ismét az az ideál lesz a legkedvesebb, amit az ember kicsikorában sírva megbámult. A te számodra valószínűleg az apád, aki emberséges, híres bíró volt Vásárhelyen, nekem pedig – lévén az apám egy könnyelmű ember – az a hosszúnadrágos Joó fiú, aki az első fogadalmat kicsalta belőlem.

– Istenem, hol vannak a vörös kabátos angol tisztok! – sóhajtottam megszegyenítve.

És a vonat kigördült az esőbe.

Másnap a legnagyobb titokban összecsomagoltam. Írtam egy ötsoros levelet a bátyámnak, bocsánatot kértem és bejelentettem, hogy hazamegyek Magyarországra.

Délután kimentem Passyba. Sugaras, őszi nap volt, összezsugorodott, vörös levelek csüngtek a fákon. A sarkon innen megálltam és egy fal mellé rejtőzve sokáig néztem a villát. Egyszerre csak az ucca tulsó végén feltűnt Esztella. A kertajtó előtt megállt és félíg magába roskadva, sokáig nézte az üres utcát, amelyen a lehullott levelek láthatatlan lábához siettek. Talán számolt is magában, talán tízig, talán húszig, abban a hiszemben, hogy amire a húzig ér, megjelenek az uccában. Ötvenig is számolt, mert csak állt hosszúkás toque-kalapjában, zöld sállal a nyakán, állhatatosan, útrakészem kétkedő boldogsággal, bizonytalan könnyel az arcán. Vele számoltam én is. Ötvenig. S azután százig, amíg a kilincs csikordult és Esztella megindult a villa felé.

Az esti gyors alig vitt magával utast. Egyedül voltam a szakaszban, könnyű pára futotta be az ablakot, úgy, hogy az állomások nevét sem láttam. Meauxban feljött a hold. Chalons-sur-Marne után üres kocsik mennydörögtek a Rajna felé. Irtózatos tűz sütötte a mellemet, vacogó foggal álltam az ablaknál anélkül, hogy a

párát letöröltem volna. A Jára vizénél jártam, hosszú matróz nadrágban, szigorú arccal, mint egy prédikátor, aki Deák Virgilt készül megtéríteni. Haza, haza! Tűz égett az ujjaim hegyén. Reszketve írtam a párás ablakra:

– Tűz

tűz

tűz

Isten napja!

És akkor csoda történt. Az üvegen egy idegen írást pillantottam meg. Pillanatok alatt történt a csoda. Szikár betűkből írott írás állt az ablakon és benne apám írására ismertem. Ime apám, gondoltam szédülve, furcsa örömmel, valami már egyforma bennünk!

Mert az emberek különbözők ugyan az ifjúságukban, de a kötelességben egyformák leszünk.

(Budapest)

Szabó László

SZENT ÁGOSTON

**„Távol legyen tőlem, hogy azokat
tartsam Istenemnek, amiket az ok
talan állatok érzékei is fölfognak.“**

Szegény állat voltam csak,
– végre tudom én –
így szólok balga fiatal,
ki gyöngé boldogságán hiába tépi magát.
De te láttál engem
ó Énekes Püspök!
a fekete hegyek alatt, –
amint jóra verekedvén, sírtam magamért ...

Sötét korok napvakító világossága:
békém öröme virul e napon néked!
Ime, kinyíltak pogány szemeim,
látni; te vigyázod utaimat, virágozzon
te Magas Úrad kívánata szerint,
hogy ama napon majd Dícséretre derüljek én!

Ujjongó lelkem telihite köszönt ma;
ó mégis ember vagyok én,
legbölcsebb akaratból
növények s állatok fölött értelmet-osztó
királyi jóság, ki apró dolgokban
Örök arcát keresvén már mindeneket megtalált ...

(UjPest)

Berda József